

Δρ ΜΑΡΙΑ Γ. ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΙΟΥ

Σημειώσεις για τη διδασκαλία του λογοτεχνικού βιβλίου
στη Β' Λυκείου, του μυθιστορήματος
της Ρέας Γαλανάκη

*Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά,
Spina nel Cuore*

ΛΥΚΕΙΟ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ
Λευκωσία, Φεβρουάριος 2010

ISBN 978-9963-8407-1-7

© 2010, ΜΑΡΙΑ Γ. ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΙ ΛΥΚΕΙΟ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ
ΛΕΥΚΩΣΙΑ - ΚΥΠΡΟΣ

ΡΕΑ ΓΑΛΑΝΑΚΗ

Η Ρέα Γαλανάκη είναι μια από τις σημαντικές φωνές της σύγχρονης ευρωπαϊκής πεζογραφίας.

Γεννήθηκε στο Ηράκλειο της Κρήτης το 1947.

Σπούδασε Ιστορία και Αρχαιολογία στην Αθήνα.

Έχει εκδώσει μυθιστορήματα, διηγήματα, δοκίμια και ποιήματα.

Διετέλεσε Αντιπρόεδρος της *Στέγης Καλών Τεχνών και Γραμμάτων* του Υπουργείου Πολιτισμού (1994-1997).

Ξεκίνησε τη λογοτεχνική της σταδιοδρομία με ποίηση στην αρχή και διηγήματα, δοκίμια και μυθιστορήματα αργότερα.

Έργα της Ρέας Γαλανάκη έχουν μεταφραστεί σε αριστέες γλώσσες (αγγλικά, γαλλικά, γερμανικά, ισπανικά, ιταλικά, ολλανδικά, τσεχικά, βουλγαρικά, σουηδικά, λιθουανικά, τουρκικά, αραβικά, κινεζικά και εβραϊκά).

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ [Ενδεικτική]

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά, Spina nel Cuore, Έκδ. Άγρα, Αθήνα 1989.

Θα υπογράψω Λουί, Έκδ. Άγρας, Αθήνα 1993.

Ελένη ή ο Κανένας, Έκδ. Άγρας, Αθήνα 1998.

Ο αιώνας των Λαβυρίνθων, Έκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2003.

ΔΙΗΓΗΜΑ

Ομόκεντρα διηγήματα, Έκδ. Άγρας, Αθήνα 1986.

ΔΟΚΙΜΙΟ

Βασιλεύς ή στρατιώτης; Σημειώσεις, άρθρα, σχόλια για τη λογοτεχνία, Έκδ. Άγρας, Αθήνα 1997.

ΠΟΙΗΣΗ

Πλην εύχαρις, Έκδ. Ολκός, Αθήνα 1975.

Τα Ορυκτά, Έκδ. Διογένης, Αθήνα 1979.

Το Κέικ, Έκδ. Κέδρος, Αθήνα 1980.

Πού ζει ο λύκος; Έκδ. Άγρας, Αθήνα 1982.

ΒΡΑΒΕΙΑ - ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ

- ❖ Βραβείο του Ιδρύματος Τρανούλη για τα *Ομόκεντρα διηγήματα* (1988).
- ❖ Συμπερίληψη του μυθιστορήματος *Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά, Spina nel cuore* από την Ουνέσκο στη «Συλλογή αντιπροσωπευτικών έργων της Ουνέσκο» (1994).
- ❖ Κρατικό Βραβείο Μυθιστορήματος για το μυθιστόρημα *Ελένη ή ο Κανένας*, το οποίο αντιπροσώπευσε την Ελλάδα στο Ευρωπαϊκό Αριστείο Γραμμάτων φτάνοντας ως την τελική κρίση (1999).
- ❖ Βραβείο Πεζογραφίας Κώστα Ουράνη της Ακαδημίας Αθηνών για το μυθιστόρημα *Ο αιώνας των λαβυρίθων* (2003).
- ❖ Κρατικό Βραβείο Διηγήματος για τη συλλογή διηγημάτων *Ένα σχεδόν γαλάζιο χέρι* (2005).
- ❖ Βραβείο Αναγνωστών του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου για το έργο της *Αμίλητα βαθιά νερά* (2006).

Για το σύνολο του έργου της τιμήθηκε με το Βραβείο Νίκου Καζαντζάκη (1987), από το Δήμο Πατρών (1994) και από την εφημερίδα της Πάτρας Πελοπόννησος (2000).

Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά, Spina nel cuore [di Venezia]

Στην ερμηνευτική προσέγγιση και στις ερωτήσεις παρατίθενται αυτούσια χωρία τα οποία βασίζονται στην Τρίτη Έκδοση, Σεπτέμβρης 1997, από τις εκδόσεις Καστανιώτη.

Το μυθιστόρημα της Ρέας Γαλανάκη *Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά, Spina nel Cuore* εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1989 και καταξιώθηκε ως ένα από τα μεγάλα έργα της ελληνικής πεζογραφίας.

Το έργο διαπραγματεύεται ένα φάσμα θεμάτων της ελληνικής λογοτεχνίας της νεότερης εποχής και αναδεικνύει τη σχέση του ελληνικού παρόντος με το ιστορικό παρελθόν και την ελληνική παράδοση σε συνάρτηση με την κυρίαρχη ξένη κουλτούρα.

Είναι το πρώτο ελληνικό βιβλίο που εντάχθηκε από την Ουνέσκο στη σειρά *Collection of Representative Works* (1994).

Το μυθιστόρημα της Ρέας Γαλανάκη *Ο βίος του Ισμαήλ Φερή πασά*, ως προς τη θέση του στην ελληνική γραμματεία, εντάσσεται εν μέρει στη χορεία των **ιστορικών μυθιστορημάτων**, στο ρεύμα όμως κυρίως του **μεταμοντερνισμού**.

Το μυθιστόρημα αυτό της Ρέας Γαλανάκη αγγίζει τα όρια της ιστορίας. Στην πραγματικότητα όμως η συγγραφέας δεν είχε πρόθεση να γράψει ένα ιστορικό μυθιστόρημα. Η *ιστορία*, αποτελεί το έναυσμα και το υπόβαθρο, για να τεθεί υπό ρεαλιστικές συνθήκες ο κόσμος του κεντρικού προσώπου που την ενδιαφέρει.

«Ομολογώ ότι δεν είχα πρόθεση να κάνω ιστορικό μυθιστόρημα ή μυθιστορηματική βιογραφία – με την τρέχουσα τουλάχιστον σημασία – γράφοντας το «Βίο του Ισμαήλ Φερή πασά» και το «Θα υπογράψω Λουί»: Απ' όλα πιο πολύ μ' ενδιέφερε να γράψω για πρόσωπα, που έντονα με είχαν συγκινήσει και προβληματίσει. Σύγχρονα ή ιστορικά, πραγματικά ή φανταστικά, αυτό δεν έχει πάντα απόλυτη διαύγεια, μιας κι όλα ανακατεύονται με πολλούς και διάφορους τρόπους στο χωνευτήρι της γραφής. Η ιστορία ανέκαθεν υπήρξε ένα προσφιές – κατά καιρούς και προσφιλέστατο – πεδίο για μεγάλο μέρος της λογοτεχνικής έμπνευσης».

Ρέα Γαλανάκη

Στην πραγματικότητα αυτό που επιτυγχάνεται σε αυτό το μυθιστόρημα είναι η *υποκειμενικοποίηση της ιστορίας*, δίνοντας περισσότερο έμφαση στο ίδιο το *άτομο* σε σχέση με την ιστορία.

«Ο λογοτέχνης δεν υποκρίνεται τον ιστορικό. Η δική του ευαισθησία, όταν επιχειρεί τη σύνδεση του δικού του παρόντος και μιας στιγμής του παρελθόντος, επικεντρώνεται στη μελέτη της ανθρώπινης ψυχής και περιπέτειας μέσα από το πλαίσιο που του παρέχουν συγκεκριμένοι βίοι ή περιστατικά». Ρέα Γαλανάκη

Η Ρέα Γαλανάκη υποστηρίζει ότι το βιβλίο της αυτό στάθηκε αντίθετο με προσπάθειες φανατισμού και είναι σημαντικό ότι τώρα διδάσκεται και στα ελληνικά σχολεία, δίνοντας το μήνυμα ότι:

«...δεν μπορείς να κρίνεις το παρελθόν και το χρόνο μόνο με τους πολέμους και τις καταστροφές». Ρέα Γαλανάκη

Το μυθιστόρημα αποτελεί πλέον έναν από τους λογοτεχνικούς συνδετικούς κρίκους μεταξύ Ελλάδας και Αιγύπτου.

Η ίδια η συγγραφέας θεωρεί το μυθιστόρημά της ιδιαίτερα σημαντικό για τους Αιγυπτιώτες Έλληνες, γιατί καταγράφει με λογοτεχνικό τρόπο την ιστορία της εποχής εκείνης όταν πρωτοήρθαν οι πολλοί Αιγυπτιώτες στο Κάιρο, την Αλεξάνδρεια και άλλες πόλεις, ήδη από το πρώτο μισό του 19ου αιώνα.

« ... Όταν το βιβλίο βγήκε στην Αίγυπτο γνωρίστηκα με τους απογόνους του που με θεωρούν πλέον μέλος της οικογένειας. Και για να μη θεωρούμε όλους τους Άραβες φανατικούς, πρέπει να σας πω ότι η πέμπτη εγγονή του Ισμαήλ - αυτή η υπέροχη γυναίκα - έμαθε από το βιβλίο ότι ο Ισμαήλ καταγόταν από ελληνική χριστιανική οικογένεια και είπε «τι ωραία!». Ευχαριστήθηκε που κυλάει ελληνικό αίμα στις φλέβες της». Ρέα Γαλανάκη (σε συνέντευξή της στην Κ. Ανέστη)

*Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ Πασά,
Spina nel cuore*

της Ρέας Γαλανάκη

Η υπόθεση του μυθιστορήματος στηρίζεται σε πραγματικά ιστορικά γεγονότα.

Καταγράφεται η ζωή ενός Έλληνα από το Ρέθυμνο της Κρήτης, του *Εμμανουήλ Παπαδάκη του Φραγκιού*, ο οποίος αιχμαλωτίζεται, πωλείται στην Αίγυπτο και εξισλαμίζεται.

Πενήντα σχεδόν χρόνια αργότερα, ως υψηλόβαθμος πλέον αξιωματούχος στην Αίγυπτο, στέλνεται στη γενέτειρά του να καταστείλει την Επανάσταση στην Κρήτη το 1866, όπου όμως βρίσκει μυστηριώδη θάνατο.

Η σχέση μύθου και ιστορίας παρωδεύεται μέσα στο μυθιστόρημα της Γαλανάκη.

Η διάκριση του μύθου και της Ιστορίας παρωδεύεται και αποδομείται, από το ίδιο το μυθιστόρημα, έτσι ώστε οι λέξεις **μύθος** και **ιστορία** να καταλήγουν **συνώνυμες**.

Οι **μεταμοντερνιστές μυθοποιούν την ιστορία** και ταυτόχρονα υπαινίσσονται ότι και η ίδια η ιστορία είναι μορφή μυθοπλασίας.

Π.χ. Η αφήγηση επεκτείνει τα θέματά της στην παρουσία του **φαντάσματος του Ιμπραήμ**, με το οποίο ο αφηγητής Φερικ πασάς έχει συχνές συνομιλίες.

ΙΣΤΟΡΙΑ - ΦΑΝΤΑΣΙΑ

Προσπάθησε να συνδέσει τη φαντασία με την ιστορία,
κάτι που αποκλείει η ιστορική επιστήμη.

Η συγγραφέας χειρίζεται το ιστορικό υλικό (αυθεντικό)
ως μαγιά για να πλάσει την ιστορία της.

Ισμαήλ Φερνάντεζ

↪ ιστορικό πρόσωπο του οποίου
η φήμη άγγιξε τα όρια του θρύλου.

Ιστορικός πυρήνας του μυθιστορήματος

Από το 1815 ως το 1914 η Ευρώπη εξαπλώθηκε σε όλο τον κόσμο με το δυναμισμό που της έδινε η **εκβιομηχάνισή** της. Εκατομμύρια Ευρωπαίοι πέρασαν τον Ατλαντικό ή κατευθύνθηκαν προς την Ασιατική Ρωσία αναζητώντας και ανακαλύπτοντας νέες ευκαιρίες σε έναν κόσμο που διευρυνόταν.

Από το 19^ο αι. και μετά, η **δύναμη των εθνικιστικών ιδεολογιών** ασκούσε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση συνειδήσεων και της άσκησης εξωτερικής πολιτικής των κρατών. Κατά την εικοσαετία 1850-1870 σημειώθηκε **έξαρση των εθνικών κινημάτων** στο Δυτικό κόσμο.

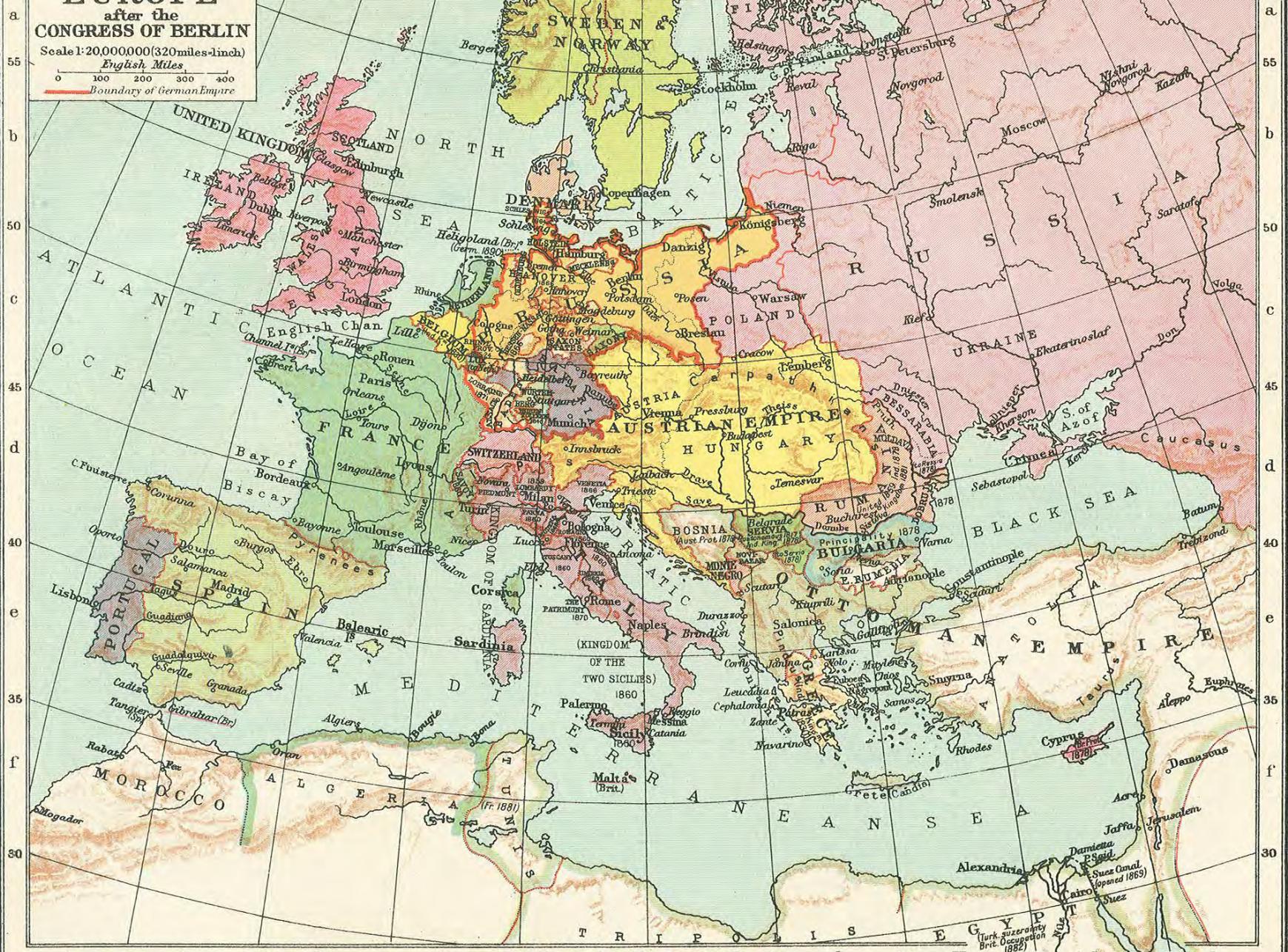
Στα Βαλκάνια, [π.χ. μετά την αυτονομία της Σερβίας και την ανεξαρτησία της Ελλάδας (1832)], ειδηλώθηκαν εθνικιστικά κινήματα, ταραχές, εξεγέρσεις, επαναστάσεις, συρράξεις και ένοπλες επεμβάσεις που επηρέασαν το διεθνές πεδίο.

Το 19^ο αι. παρατηρείται ακόμη και η αυξανόμενη **επιρροή της Ευρώπης στην Οθωμανική αυτοκρατορία** η οποία προκάλεσε γενικότερα αντιδράσεις στο Οθωμανικό κράτος και την κοινωνία.

Η περίοδος μεταξύ 1830-1870 χαρακτηρίζεται ως η εποχή

- της βρετανικής οικονομικής και πολιτικής ηγεμονίας,
- της **βρετανικής και γαλλικής υποστήριξης** προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία, προκειμένου να αποτραπεί η κατάρρευσή της,
- της προαγωγής ενός **γραφειοκρατικού μηχανισμού σε κέντρο εξουσίας,**
- της εμφάνισης του οθωμανικού συνταγματικού κινήματος και
- της απαρχής της μουσουλμανικής αντίδρασης ενάντια στην προνομιακή θέση των χριστιανών.

EUROPE
 after the
CONGRESS OF BERLIN
 Scale 1:20,000,000 (320 miles=inch)
 English Miles
 0 100 200 300 400
 Boundary of German Empire

ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΧΡΟΝΟΣ

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ - ΧΡΟΝΟΣ ΚΡΗΤΗ - ΑΙΓΥΠΤΟΣ 1823 - 1869

• ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ

1204 -
1669

1669 -
1824

1824 -
1840

1840-
1897

1897-
1912

1912
/13

• ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΗ ΚΑΤΟΧΗ

• ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

• ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ

• ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ

• ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΚΡΗΤΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1840 Επαναστατικό κίνημα

1866-69 Μεγάλη Κρητική Επανάσταση

1866-1869 **Μεγάλη Κρητική Επανάσταση**

Το Κρητικό Ζήτημα συγκλόνισε την Ελλάδα και ανησύχησε την Ευρωπαϊκή πολιτική, αφού άλλωστε η εξέγερση των Κρητών αποτελούσε βασικά μέρος και του γενικότερου Ανατολικού Ζητήματος, (δηλ. το θέμα της πλήρωσης του δημιουργούμενου κενού με τη βαθμιαία υποχώρηση της Τουρκικής Αυτοκρατορίας στην Ευρώπη).

Οι μεταρρυθμίσεις που είχαν εξαγγελθεί υπέρ των χριστιανών, σύμφωνα με το *Χάρτη του Γκιούλ Χανέ* (1839) και με το *Χάτι Χουμαγιούν* (1856), δεν είχαν ακόμη εφαρμοστεί στην Κρήτη. Συγκεκριμένα η Τουρκία με τη Συνθήκη των Παρισίων (1856) είχε αναγκαστεί, θεωρητικά τουλάχιστον, να παραχωρήσει δικαιώματα στους χριστιανικούς πληθυσμούς (*Χάτι Χουμαγιούν*) που ζούσαν μέσα στα όρια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Συχνά όμως αυτά παραβιάζονταν και καταπατούνταν βάνανυσα από τους Τούρκους. Οι παραβάσεις του *Χάτι Χουμαγιούν*, αλλά και άλλοι λόγοι στάθηκαν η αιτία να ξεσπάσει η Μεγάλη Κρητική Επανάσταση του 1866.

Στις 14 Μαΐου 1866 συγκεντρώθηκαν έξω από τα Χανιά οι πληρεξούσιοι από όλες τις επαρχίες του νησιού και συνέταξαν μια αναφορά προς το Σουλτάνο με τα αιτήματά τους.

Την επόμενη μέρα συνέταξαν ένα μυστικό υπόμνημα προς τις τρεις Ευρωπαϊκές δυνάμεις, Αγγλία, Γαλλία και Ρωσία, στο οποίο ζητούσαν την Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Ο Σουλτάνος απέρριψε τα αιτήματα των Κρητών και διέλυσε τη συνέλευσή τους.

Οι αντιπρόσωποι, μετά από την απόρριψη του υπομνήματος, κατέλυσαν την εξουσία του Σουλτάνου και κήρυξαν την ένωση της νήσου με την Ελλάδα υπό το στέμμα του Γεωργίου Α'.

Τότε η Πύλη άρχισε να αποβιβάζει στρατεύματα στο νησί. Κατά τη διάρκεια της δεύτερης περιόδου του μεγάλου ξεσηκωμού των Κρητών, είχε αποσταλεί στο νησί ο κροατικής καταγωγής εξωμότης Ομέρ πασάς, με σκοπό την κατάπνιξη της επανάστασης. Μαζί του είχε και τον Αιγύπτιο Ισμαήλ Φερικ πασά, τον άλλοτε Υπουργό Πολέμου της χώρας του, ο οποίος συγκεκριμένα προσδοκούσε και σε μια πιθανή προσεχή προσάρτηση του νησιού στην Αίγυπτο με τη συμπαράσταση της Γαλλίας.

Η έκρηξη της Κρητικής Επανάστασης συγκλόνισε τον κυρίως ελλαδικό χώρο σε μια περίοδο εσωτερικής κρίσης στα πολιτικά παρασκήνια.

Έθεσε μάλιστα το δίλημμα στην ελληνική κυβέρνηση για το ποια στάση θα έπρεπε να τηρήσει, έχοντας την πικρή εμπειρία των παλαιότερων εξεγέρσεων στα υπόδουλα εδάφη.

Ο αγώνας και οι θυσίες των Κρητών οδήγησαν τελικά τις Δυνάμεις στο να υποστηρίξουν στην Πύλη την ανάγκη μεταρρύθμισης του εσωτερικού καθεστώτος του νησιού, πράγμα που έγινε με τον *Οργανικό Νόμο του 1869*.

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΣ:

Κρήτη και Αίγυπτος
1823 και 1866 - 1869

Σημείο εκκινήσεως

Η σφαγή και ο ανδραποδισμός των εγκλείστων στο Σπήλαιο της Μιλάτου (Φεβρουάριος του **1823**) από τις δυνάμεις του Χασάν πασά, γαμπρού του Μεχμέτ Αλή της Αιγύπτου.

Ανάμεσα στους αιχμαλώτους που μεταφέρονται στην Αίγυπτο είναι και ο πρωτότοκος γιος του Παπά Φραγκιού, ο Εμμανουήλ Καμπάνης Παπαδάκης.

Σημείο δράσης

Το **1866** βρίσκεται και πάλι στο Οροπέδιο του Λασιθίου, αλλά αυτή τη φορά ως Ισμαήλ Φερικ πασάς, πρώην Υπουργός Πολέμου της Αιγύπτου και επικεφαλής του εκστρατευτικού σώματος, που έστειλε ο Αντιβασιλεύς για να βοηθήσει τους Τούρκους στην καταστολή της επανάστασης.

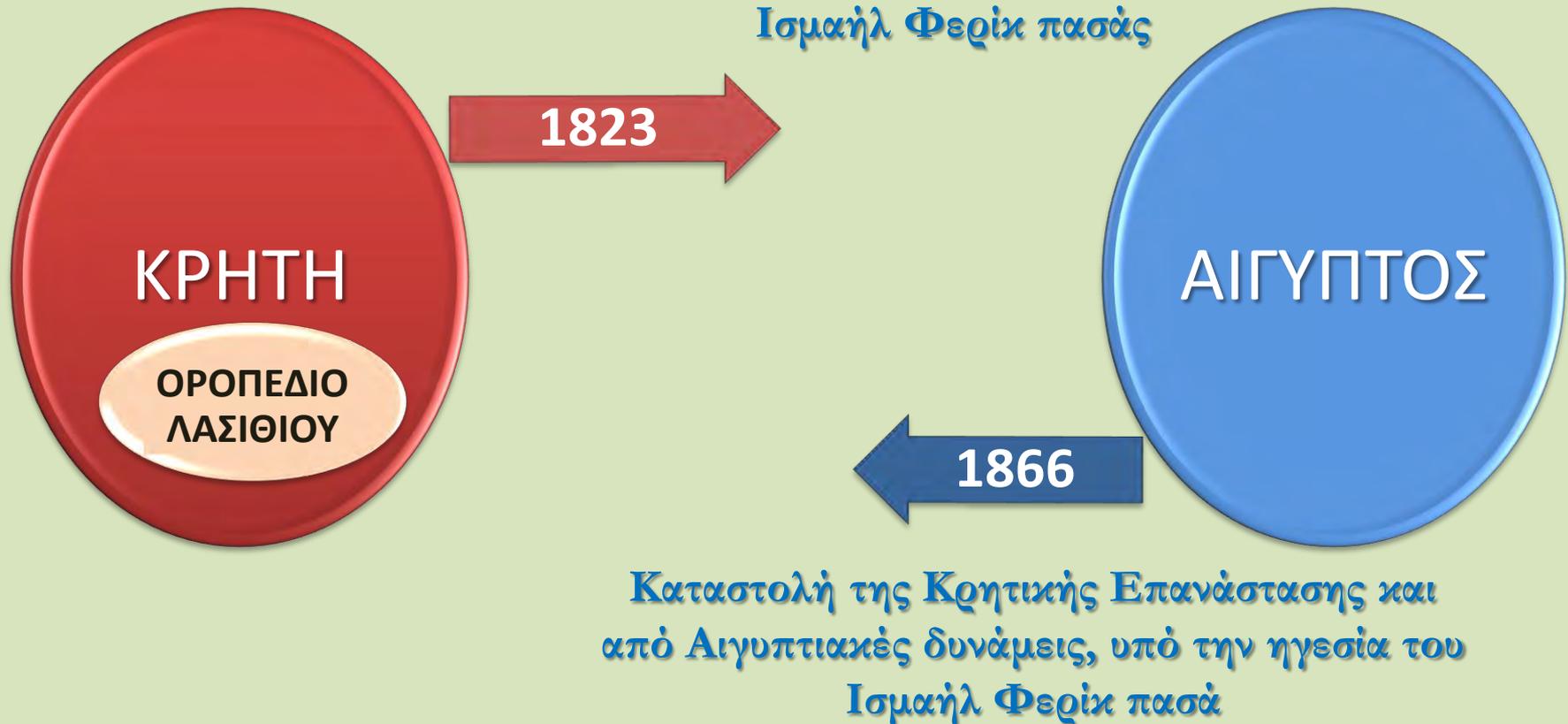
Σημείο αναφοράς

(αναχρονισμός)

Αναφορά στο τέλος της επανάστασης με την παραχώρηση του Οργανικού Νόμου [**1869**].

Αιχμαλωσία του
Εμμανουήλ Καμπάνη Παπαδάκη

Εξισλαμισμός – Στρατιωτική και πολιτική
σταδιοδρομία στην Αίγυπτο ως
Ισμαήλ Φερικ πασάς

Μέσα του 19ου αιώνα
(1866 - 1869 *Μεγάλη Κρητική Επανάσταση*)

Ο **19^{ος} αιώνας** στο χώρο της **Ανατολικής Μεσογείου** επιλέγηκε για τους εξής παράγοντες:

- Για τις διαρκείς ανατροπές και επαναστάσεις.

- Για τη διαμόρφωση νέων κοινωνικών συνειδήσεων.

- Για το φιλοσοφικό ιδεαλιστικό υπόβαθρο κ.ά..

- Για τις αλλαγές στην ελληνική (εθνική) ζωή.

Όλα αυτά τα στοιχεία η λογοτέχνιδα προσπάθησε να τα αξιοποιήσει ποιητικά στη διφυή φύση του Ισμαήλ.

ΥΠΟΘΕΣΗ ΤΟΥ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΟΣ

Ο ήρωας γεννιέται στην **Κρήτη** στο πρώτο μισό του **19ου αιώνα**. Με τον ερχομό του **οθωμανικού στρατού** στην Κρήτη, χάνει τους γονείς του στον πόλεμο μεταξύ Αιγυπτιακού στρατού και Κρητών επαναστατών, **αποχωρίζεται** από τον αδελφό του και **αιχμαλωτίζεται** από τους Αιγυπτίους σε μικρή ηλικία.

Στη συνέχεια μεταφέρεται στην Αίγυπτο, όπου **εξισλαμίζεται** κι εντάσσεται στον **αιγυπτιακό στρατό**. Σταδιακά ανελίσσεται στις **ανώτερες βαθμίδες** του (Υπουργός Πολέμου στην Αίγυπτο), πολεμώντας στο πλευρό του Ιμπραήμ.

Με διακριτικές πινελιές σκιαγραφούνται οι ιστορικές, κοινωνικές και πολιτικές συντεταγμένες της Αιγύπτου, ενώ αχνά διαγράφεται το μνημονικό υπόστρωμα του ήρωα, ο οποίος, παρά την « *ποικίλη δράση των στοχαστικών προσαρμογών* », δεν απαλλάσσεται ποτέ από τις μνήμες της παιδικής του ηλικίας στην Κρήτη, με προεξάρχουσα τη μορφή της μάνας.

Υπάρχει ένα μέρος αφιερωμένο στη μουσική **αλληλογραφία με τον αδελφό του Αντώνιο Καμπάνη Παπαδάκη**, τον οποίο η αιχμαλωσία οδήγησε σε άλλου είδους περιπέτειες, μέσα από διαφορετικούς δρόμους, που τον έφεραν τελικά στην Αθήνα, πλούσιο αριετὰ ώστε να χρηματοδοτεί γενναιόδωρα το κρητικό κίνημα που σύντομα θα οδηγούσε στην Επανάσταση του 1866-1869.

Τα δυο αδέλφια ήρθαν σε επαφή και αλληλογραφούν για πρώτη φορά, ύστερα από τον παιδικό τους χωρισμό και αναγνωρίζονται αμοιβαίως, για να μη συναντηθούν ωστόσο ποτέ.

Περίπου μισό αιώνα μετά την αιχμαλωσία του, ο Ισμαήλ το 1866 **επανέρχεται στη γενέτειρα Κρήτη**, ως αρχηγός των αιγυπτιακών δυνάμεων, συγκεκριμένα ως εκπρόσωπος του Αντιβασιλέα, προκειμένου **να καταστείλει την επανάσταση** του 1866-1869 των ντόπιων εναντίον του τουρκιικού ζυγού.

Από εκεί και έπειτα αρχίζει το **δράμα ενός επαναπατρισθέντος** ανθρώπου. Το σκιουλήρι του «ανόσιου νόστου» υποσιάπτει σταδιακά αυτήν την υπερώριμη συνείδηση, η οποία τελικά κάμπτεται από τις αβάσταχτες εσωτερικές της διαμάχες, που συνδαυλίζουν οι άγριες πολεμικές επιχειρήσεις.

Ο Ισμαήλ Φερίκ πασάς, έρχεται **αντιμέτωπος με τον αδελφό του** Αντώνη Παπαδάκη. Για τον αδελφό του, με τον οποίο είχαν αιχμαλωτιστεί μαζί, η μοίρα του στάθηκε διαφορετική. Ο αδελφός του εμπύχωνε και χρηματοδοτούσε την επανάσταση από την Αθήνα.

Ο Ισμαήλ Φερίκ πασάς έχασε τη ζωή του κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. Για το θάνατο του παρουσιάζονται τρεις διαφορετικές εκδοχές. Σύμφωνα με αυτές **δολοφονήθηκε** ή **σκοτώθηκε** ή **αυτοκτόνησε**.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά, Spina nel cuore [di Venezia]

paşa: Πασάς, τίτλος των ανώτερων στρατιωτικών / πολιτικών βαθμούχων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

spina nel cuore [di Venezia]:
αγκάθι στην καρδιά [της Βενετίας].
Η φράση είναι παρμένη από βενετσιάνικο χειρόγραφο του 13^{ου} αι. και αναφέρεται στο οροπέδιο του Λασιθίου.

Το οροπέδιο, ως αγκάθι, ως ευθεία, εισέρχεται στην καρδιά, στον κύκλο.

Στον τίτλο συνυπάρχουν τρεις πολιτισμικές περιοχές:

Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά,

ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ -
ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ

ΑΝΑΤΟΛΗ

*Spina nel cuore [di
Venezia]*

ΔΥΣΗ

Οι τρεις αυτοί χώροι υποδηλώνουν και τρεις διαφορετικές οπτικές γωνίες, με τις ανάλογες ιδεολογίες, τους εθνικισμούς και τις διεκδικήσεις.

ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ ΤΟΥ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΟΣ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ

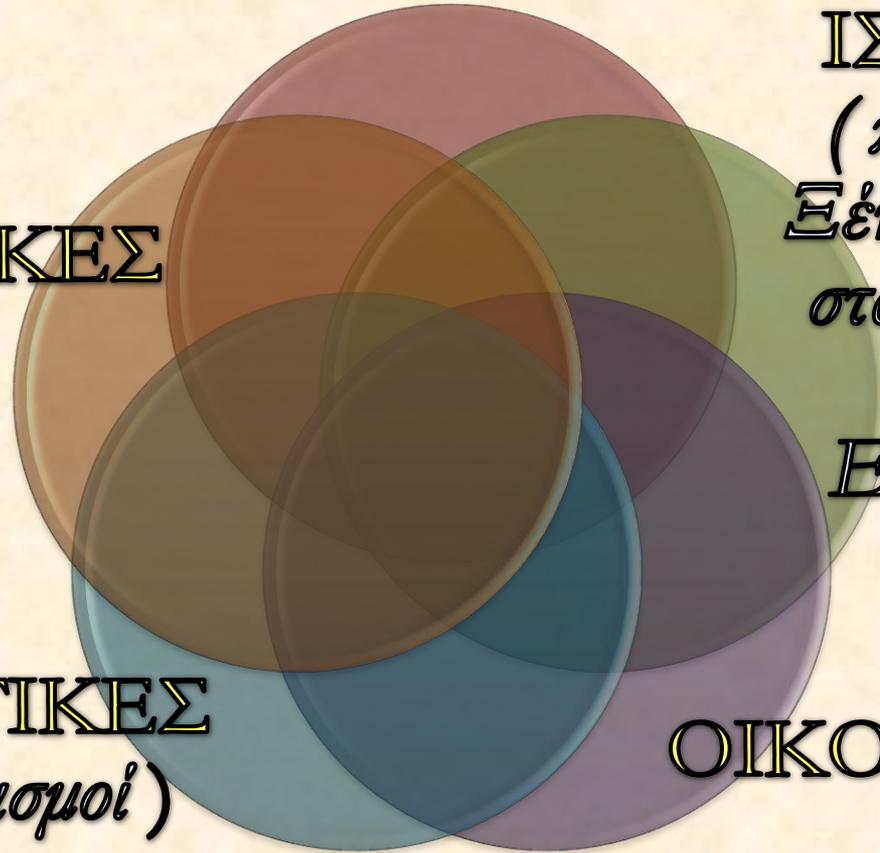
(π.χ. επέμβαση
Ξένων Δυνάμεων
στα δρώμενα της
Κρητικής
Επανάστασης)

ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ

(π.χ. εθνικισμοί)

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ

Στρατιωτική πολιτική Οθωμανικής αυτοκρατορίας

Δεν είναι λίγες οι φορές που καταγράφηκαν περιπτώσεις αιχμαλωσιών, πώλησης και εξισλαμισμού των χριστιανών, από την πρώτη στιγμή της κατάκτησης, για να ενισχύσουν οι Τούρκοι τη στρατιωτική τους δύναμη και παρουσία.

Αιχμαλωσία

Οι Τούρκοι κατά την περίοδο πολέμου αλλά και ειρήνης προέβαιναν σε αιχμαλωσίες χριστιανών, τους οποίους στη συνέχεια τους πωλούσαν για την κάλυψη των οικονομικών τους αναγκών ή για να συμπληρώσουν κενά στη διοίκηση και το στρατό. Σε γενικές γραμμές, η μοίρα των αιχμαλώτων εξαρτήθηκε από τη θέση που είχε ο κύριός τους, του οποίου το κοινωνικό γόητρο και το κύρος είχε αντίκτυπο σε αυτούς.

Εξισλαμισμός

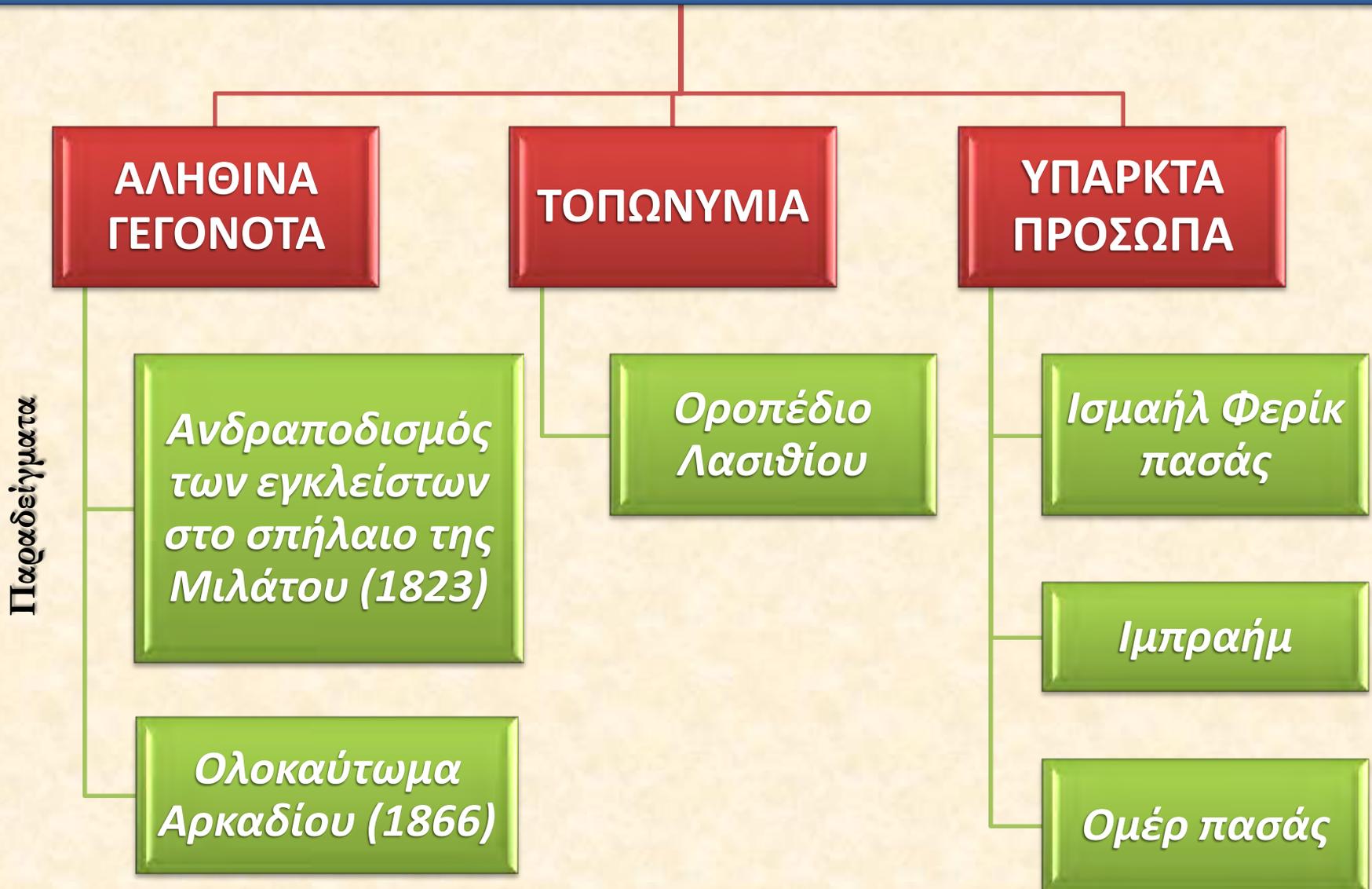
Εξισλαμισμός: προσδίδω σε κάποιο στοιχείο που ανήκουν στον ισλαμικό πολιτισμό (π.χ. θρησκεία, έθιμα, γλώσσα κ.λ.π.).

Κατά τα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας η σκληρή τυραννία, οι φορολογικές και κοινωνικές καταπιέσεις, οι ωμότητες των κατακτητών, ακόμη και το συμφέρον μεμονωμένων ατόμων οδηγούσε ορισμένους ανθρώπους να επιλέξουν να εξισλαμιστούν. Πρέπει μάλιστα να σημειωθεί ότι ως ένα βαθμό οι εξισλαμισμένοι χριστιανοί ήταν υπεύθυνοι για το Οθωμανικό μεγαλείο.

Στην προσπάθεια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας να εκμηδενιστεί κάθε επαναστατικό στοιχείο, μεταξύ άλλων θεσπίστηκε και ο εξισλαμισμός παιδιών, στα οποία ακολούθως έδιναν υψηλές θέσεις στο στρατό και την πολιτική (μεγάλοι βεζίρηδες και ψηλοί αξιωματούχοι).

Κάτι τέτοιο συμβαίνει και με τον Ισμαήλ Φερικ πασά.

ΑΥΘΕΝΤΙΚΟΤΗΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ

Αντανακλούνται ποικίλα ιστορικά κι εθνολογικά δεδομένα της εποχής εκείνης.

Λαϊκά αιγυπτιακά τραγούδια, τα οποία όμως ο ιστορικός δεν μπορεί να επικαλεστεί.

Το ταξίδι του Ισμαήλ με τον Ιμπραήμ, για να συνέλθει ο δεύτερος από την κατάθλιψή του λόγω κάποιων στρατιωτικών αποτυχιών.

Η ανάγνωση των απαγορευμένων ευρωπαϊκών βιβλίων που κυκλοφορούσαν κρυφά μεταξύ των Ελλήνων.

«Όταν ο Ιμπραήμ αρρώστησε από κατάθλιψη, ο Ισμαήλ Φερίκ πασάς τον συνόδεψε για μεγάλο διάστημα στην Ευρώπη. (...) Έπρεπε επίσης να κινηθεί μια ατελείωτη διπλωματική δραστηριότητα, που θα ταπείνωνε δημόσια τον νικητή, παρουσιάζοντάς τον ηττημένο από τη μελαγχολία».

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ

Η Ρέα Γαλανάκη έμμεσα και με διακριτικότητα, θίγει καιρία **κοινωνικο - πολιτικά θέματα της νεοελληνικής ιστορίας**, στο δεύτερο μισό του περασμένου αιώνα, επικεντρωμένα στο δραματικό νησί της **Κρήτης**. Για περίπου τέσσερις αιώνες διασταυρώθηκαν στο νησί Βενετσιάνοι και Μωαμεθανοί και συγκρούστηκαν τα συμφέροντα του τόπου με τις **ίντριγκες των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων**.

Ορισμένοι ίσως να χαρακτηρίζαν εσπευσμένα, το *Βίο του Ισμαήλ Φερίκ πασά* ως ένα πατριωτικό μυθιστόρημα ή και τοπικιστικά σωβινιστικό.

Το βιβλίο στην πραγματικότητα δε χαρίστηκε σε εχθρούς και φίλους – αυτή εξάλλου τη μανιχαϊστική διαίρεση την αίρει εξ ορισμού η διπλή ταυτότητα του Ισμαήλ – η γενετική και η επίκτητη. Κι εδώ ακριβώς βρίσκεται και η δραματική αιχμή αυτού του ήρωα που είναι, **δίτοπος, διώνυμος και δίφυλος**.

Το βασικό ιδεολογικό ίχνος που αναγνωρίζεται χαραγμένο στον πάτο του μυθιστορήματος είναι κι αυτό διπλό και δίδυμο, δηλ.

το θέμα του νόστου

που συνδέεται άρρηκτα με

το θέμα του θανάτου

Ο κρυφός αυτός ιδεολογικός άξονας της μυθοποίησης, κατά το πρότυπο της ομηρικής Οδύσσειας, υποβόσκει από την αρχή ως το τέλος του βιβλίου.

«Μου είχε δοθεί η χάρη για κάτι ακόμη πιο σπάνιο, να πεθάνω και να ξαναγεννηθώ αμέσως σ' έναν πόλεμο».

«Έλεγα πως αυτός εδώ έμοιαζε να έχει ξαναγίνει στη ζωή μου. Παράξενο ότι θα επέστρεφα στη γενέτειρά με μίαν επανάληψη, με το αναποδογύρισμα μάλλον του ίδιου σκηνικού, σαν να μην μπορούσα να χαρώ κάποιο διαφορετικό νόστο».

Εν τέλει όμως η εσωτερική ζωή του μυθιστορηματικού πρωταγωνιστή παρουσιάζεται στη σύγκρουση βιωματικών καταβολών και ιδεολογικών αξιών που προσδιόρισαν τις επιλογές του.

«Ο αποχαιρετισμός και η επιστροφή συγχέονταν στο μυαλό μου, επηρεάζοντας το ένα το άλλο. Ήθελα να τα διαχωρίσω και να τα συγκρίνω. Κατάλαβα αμέσως πως, αφού έκανα το λάθος να τα συνδυάσω, δεν θα μπορούσαν πια να χωριστούν. Αν ο ίδιος δρόμος δεν είχε κάποτε δοθεί στην αιχμαλωσία, δεν θα μπορούσε να δοθεί τώρα στον γυρισμό. Ο νόστος μου ήταν απλώς και μόνο μια παραλλαγή της αναχώρησης. Τρόμαξα μήπως έτσι δεν θα γλίτωνα ποτέ από τα δεσμά της αιχμαλωσίας. Τότε τι γύρευα να επιστρέψω; Είπα, πως, ίσως, την ελευθερία ενός θανάτου. Μήπως όμως και τότε δεν είχα πεθάνει συμβολικά; Πώς θα μπορούσα να εξασφαλίσω πως ότι ο δεύτερός μου θάνατος θα μ' ελευθέρωνε; Δεν έπρεπε να δεχτώ το παιχνίδι των σκέψεων, που εκτροχίαζε τη φαντασία μου. Ωστόσο, μέσα απ' την ευχαρίστηση που δίνουν τα πιο επικίνδυνα παιχνίδια, στράφηκα ξαφνικά με μίσος προς οτιδήποτε μπορούσε να σημαίνει η παιδική μου ηλικία. Όχι σαν γεγονός, αλλά σαν μόλιασμα της ψυχής. Δεν ήθελα να έχω ζήσει σ' αυτόν τον τόπο και να έχω αιχμαλωτιστεί. Ποιος περισσότερο με είχε αιχμαλωτίσει, ο χαμένος τόπος ή η Αίγυπτος;»

Το άλλο ίχνος παραπέμπει σε μια τριπλή μήτρα όπου **γενέτειρα πατρίδα, γονική μητέρα και μητρική γλώσσα** συμπίπτουν.

«Με πλημμύρισε αβάσταχτος πόθος να ξαναγράψω τα ελληνικά, ή μήπως ήθελα να ξαναγράψω στον Αντώνη, τώρα που ήταν πια αδύνατον;»

«Ο υπασπιστής δεν έπρεπε ν' αποσιωπήσει το γεγονός πως ο ετοιμοθάνατος φώναξε ελληνικά τη μάνα του και αραβικά τον πριν από δεκαετίες πεθαμένον Ιμπραήμ, τον ένδοξο πατέρα του αντιβασιλέα».

Χώμα πατρίδας, σώμα μάνας, γλώσσα μάνας, αυτά τα τρία στοιχεία καταποντίζονται στο υποσυνείδητο του Ισμαήλ, όταν διαπρέψει στην Αίγυπτο.

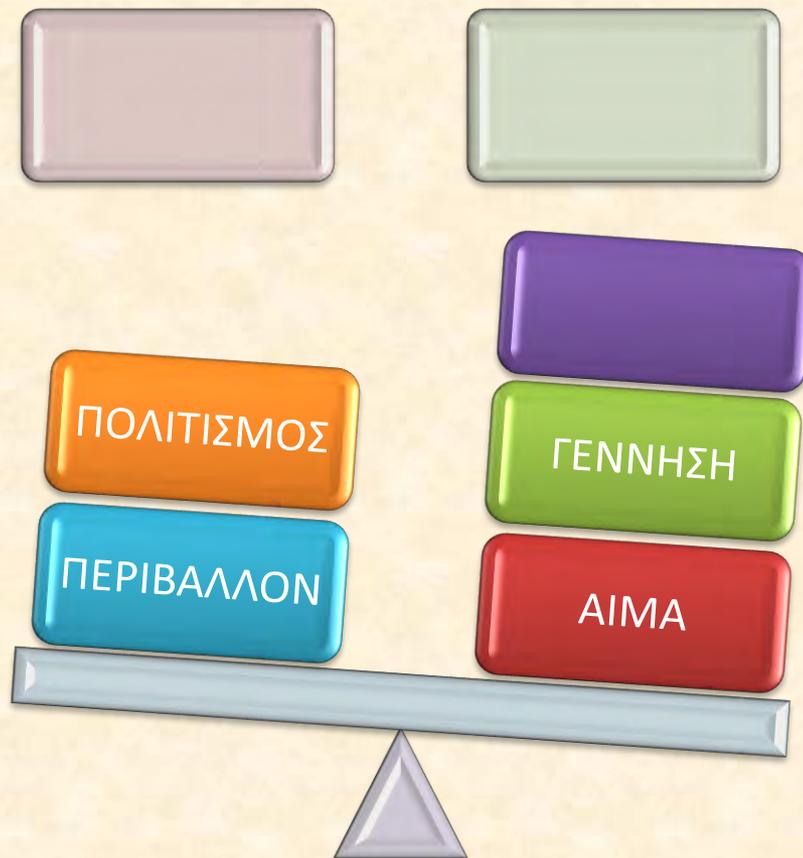
Για να αναδυθούν από τον πάτο της συνείδησης οι τρεις αυτές καταβολές, που τελικά είναι μία, **ο ήρωας πρέπει να επιστρέψει στη γενετική του μήτρα και να πεθάνει εκεί.**

Ισμαήλ Φερικ πασάς → ιστορικός ήρωας.

Ενσαρκώνει ένα τραγικό πρότυπο,
το πρότυπο του διχοτομημένου ανθρώπου.

Ζει υπό το καθεστώς της **διπλής του συνείδησης.**

Αναζητεί την ταυτότητά του...

*Το προς τα πού θα
γείρει η ζυγαριά δεν
είναι ποτέ σίγουρο ...*

*Το ανοιχτό τέλος για
το θάνατο του Ισμαήλ
Φερικ πασά είναι
αυτό που αφήνει τον
αναγνώστη να
κρίνει...*

Ο Ισμαήλ Φερικ πασάς βρίσκεται σε μία **εναγώνια αναζήτηση** της **εσωτερικής του ελευθερίας** και της **προσωπικής** και **κοινωνικής** του **ταυτότητας** και της ίδιας του της ψυχής.

Θα πρέπει να ξεφύγει από την εσωτερική του φυλακή ,
στη συγκεκριμένη περίπτωση από το οροπέδιο.

Προσωπική ταυτότητα

Παραπέμπει σε όλες τις διαστάσεις του εαυτού του, που καθιστούν τον άνθρωπο μοναδικό, ξεχωριστό από τους άλλους με συγκεκριμένες φυσικές ιδιότητες, ψυχολογικά χαρακτηριστικά, ιδιοσυγκρασία κ.ά..

Κοινωνική ταυτότητα

Παραπέμπει στην επίγνωση του ανθρώπου ότι εντάσσεται σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, όπως η εθνικότητα, η θρησκεία, η κοινωνική τάξη κ.ά..

Η αξία του μυθιστορήματος έγκειται πρώτιστα στην προσπάθεια κατανόησης των εσωτερικών συγκρούσεων που ταλανίζουν την ψυχή ενός ανθρώπου που διχάζεται μεταξύ **δύο** θρησκειών, εθνοτήτων, πατριδων, πολιτισμών, ονομάτων κ.ά..

Θεματικοί άξονες:

Ο ήρωας γεννιέται «δεύτερη» φορά, κάτι το οποίο αντιτίθεται στους νόμους της φύσης. Με την αιχμαλωσία φαινομενικά «πεθαίνει» η παλιά ζωή του ...

«Κι έλεγε ακόμη ότι το παιδί που λιποθύμησε στην αγκαλιά της αλλόφρονος μάνας κοιμήθηκε αυτόν τον έξοχο θάνατο, που μόνο τα παιδιά μπορούν ν' απολαύσουν. Και πως η ίδια η μάνα του υψώθηκε πάνω απ' τον κύκλο των ανθρώπων και διαμάς ξανασυνέλαβε, κύησε, γέννησε και ανέθρεψε τον δεύτερό της γιο. Πως βγήκε από τη σπηλιά δεμένος πισθάγκωνα και άρχισε μια καινούρια ζωή σαν αιχμάλωτος».

Παλεύει με τις αναμνήσεις της πρώτης του ταυτότητας.

«Η ανάμνηση στάθηκε στη ζωή του η αφορμή μιας μοναξιάς σκληρότερης κι από τον πιο πιστό άγγελο σε προσκέφαλο βρέφους».

Πλάθεται μια νέα ζωή, από τα υλικά της μουσουλμανικής θρησκείας και του αιγυπτιακού πολιτισμού.

«Άλλοι διάλεξαν τη ζωή του στρατιώτη για τον αιχμάλωτο, που ήταν ίσως ό,τι πιο καλό θα περίμενε, ανίσχυρος ο ίδιος να ορίσει τη μοίρα του. Συνέχεια μιλούσε με τον εαυτό του ελληνικά, χωρίς να μπορεί γι' αυτό και μόνο ν' αποφασίσει κάτι, που θ' άλλαζε τη ζωή του στα πρώτα χρόνια της αιχμαλωσίας».

Αρχίζει ο αγώνας του ήρωα να διαμορφώσει μια νέα προσωπική ταυτότητα και να συμφιλιώσει μέσα του τα αταίριαστα της ζωής του.

«Μόλις συνειδητοποίησε πώς είχε πια σωθεί από την απειλή ενός άμεσου θανάτου ή μιας χειρότερης μοίρας ηρέμησε, και αποφάσισε να μάθει όσο πιο πολλά μπορούσε, με το ίδιο πάθος, που τον έκανε μικρό παιδί να μάθει το αλφάβητο και να συλλαβίζει τα χοντρά βιβλία στα αναλόγια των ψαλτών. Δυσκολεύτηκε να πιστέψει πως θα βρισκόταν πια με καινούργιο όνομα και καινούργια θρησκεία. Πλην είδε καθαρά πως αυτό ήταν το χαράτσι για τις γνώσεις που θα του πρόσφερε η Αίγυπτος».

Οι Οθωμανοί στην πλειονότητά τους τον θεωρούν «ξένο».

Ξεχωρίζει όμως σταδιακά για την ιδιαίτερη του ευφυΐα. Αναλαμβάνει θέση υψηλόβαθμου στελέχους του Αιγυπτιακού στρατού.

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΩΡΙΜΑΝΣΗΣ ➔ Δύο ξεχωριστές ζωές.

«Οι δυο ζωές του αφορούσαν μόνον αυτόν, και δεν ήθελε να εμποδίσει η μια τις φιλοδοξίες της άλλης. Όταν τέλειωσε ο πόλεμος, ο Ισμαήλ Φερίκ πασάς τον συλλογιζόταν με παράξενο τρόπο».

Σε μερικά σημεία πάσχει, υποφέρει από

→ το **βίωμα της αιχμαλωσίας**,

αιχμαλωσίας που εδώ σημαίνει όχι τη βίαιη απόσπαση από ένα αφηρημένο και χρονικά αναλλοίωτο εθνικό κορμό, αλλά, από ένα πολύ συγκεκριμένο και ποθητό οργανικό κόσμο, τη φωνή της μητέρας, τα χέρια του αδελφού, τις μυρωδιές και τα χρώματα της πατρικής γης, την εικόνα του παιδικού σώματος.

Τελικά ο Ισμαήλ Φερνάντες μεταβάλλει τα ζεύγη των αντιθέσεων σε ζεύγη αρμονίας.

«Καθεμιά από τις ζωές μου κράτησε τη δική της θρησκεία, χωρίς αντιπαράθεση και χωρίς κραυγαλέα επιχειρήματα...»

«Δεν είχα όμως τη συνείδηση της μιας και μόνης πατρίδας, που θα διεκδικούσε τη θυσία μου, διεκδίκηση που έβλεπα ν' ανήκει σε μονοδιάστατες σχεδόν έννοιες...».

Χωρίς να επιλέγει ανάμεσα, είναι συγχρόνως **στρατηγός** και **αιχμάλωτος**. Η συνείδηση του Ισμαήλ Φερνάντες είναι συμπαγής, ένας ήπιος ισλαμισμός συνδυασμένος – κατά το μέτρο του δυνατού – με κάποια σημεία του Ευρωπαϊκού διαφωτισμού και ορισμένες φιλοδοξίες διοικητικής αναμόρφωσης του κράτους και τεχνολογικού εκσυγχρονισμού της κοινωνίας.

Με την επάνοδο στην Κρήτη ξυπνά σιγά - σιγά, όλο το υποσυνείδητο πλέγμα των αναμνήσεων, (της γέννησης και της πρώιμης διαμόρφωσης της ψυχοσύνθεσής του).

Εκείνο που καθιστά τον Ισμαήλ **δραματικό πρόσωπο** δεν είναι η αντίθεση της ελληνικής του συνείδησης και του αιγυπτιακού του αξιώματος.

Ιδεολογικά ο Έλληνας (πρώην) Υπουργός Πολέμου της Αιγύπτου δεν παρουσιάζει αντιφάσεις ή σύγχυση.

Είναι βασικά αντιμέτωπος με το «νόστο».

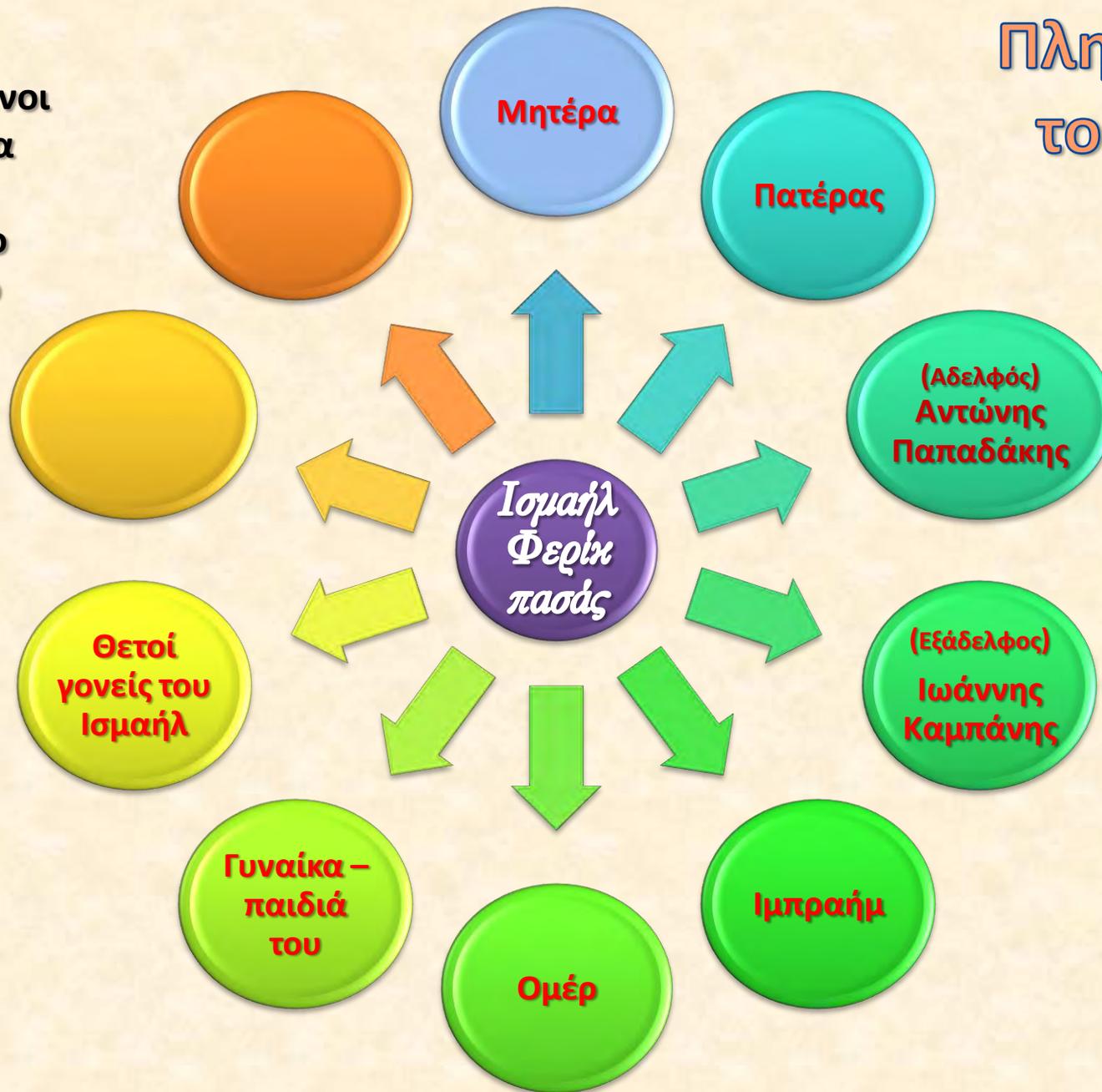
«Δεν χρειάστηκε να προφασιστώ τίποτε, γιατί το πένθος του νόστου ενοικούσε στην ψυχή μου. Η κατάσταση μου δεν μπορούσε πια να μένει εντελώς κρυφή. Ακόμη και οι πιο κοντινοί μου άνθρωποι άρχιζαν να με κοιτάζουν διαφορετικά».

Ο Ισμαήλ Φερικ πασάς αναλογίζεται λίγο πριν από το τέλος.

«Αν εξεστράτευα εναντίον κάποιου, αυτός ήταν η πρώτη μου ζωή»,

Πληθυσμός του έργου

Χαρακτήρες
ολοκληρωμένοι
χωρίς απορία
για το
παρελθόν, το
παρόν και το
τέλος τους.

Ο πρωταγωνιστής και οι δευτεραγωνιστές του έργου υπήρξαν πρόσωπα ιστορικά. Η μνήμη τους επιζεί και σήμερα ακόμη στη λαϊκή παράδοση.

Δεν παρατηρείται συνωστισμός χαρακτήρων,
αλλά κυριαρχούν ένας – δυό.

Αυτό δίνει τη δυνατότητα στη συγγραφέα

- ↳ να εμβραθύνει στον εσωτερικό τους κόσμο,
- ↳ να διεισδύσει κάτω από το προσωπείο τους και
- ↳ να τους πλάσει ως πρόσωπα που ακεραιώνονται ακριβώς λόγω του ακαταμάχητου διχασμού τους.

Ακόμη και τα άλλα ιστορικά πρόσωπα

(ο Ιμπραήμ, ο αδελφός Αντώνιος Καμπάνης Παπαδάκης)
αποτελούν φασματικές προβολές της μνήμης του ενός και μοναδικού πρωταγωνιστή.

Ισμαήλ Φερίκ πασάς

Ο ήρωας καταγόταν από το Ψυχρό και ήταν ο πρωτότοκος γιος του παπα-Φραγκιού Καμπάνη. Είχε αιχμαλωτιστεί, όταν ήταν σε μικρή ηλικία, κατά την πρώτη κατάληψη του Οροπεδίου, το 1823.

Ο Ισμαήλ Φερίκ πασάς δεν παρουσιάζεται ως ο τρομερός γενίτσαρος ή ο γνήσιος Έλληνας ή ο πιστός χριστιανός ή ο άθλιος εξωμότης, ο τρομερός ήρωας, ο αληθινός επαναστάτης. Παρουσιάζεται απογυμνωμένος από τα στερεότυπα του ηρωισμού και του ανδρισμού.

Προς το τέλος του έργου ο ίδιος ο πρωταγωνιστής σαν να αυτοπαρουσιάζεται στον αναγνώστη μέσα σε λίγες γραμμές.

«Τότε εγώ, υπουργός πολέμου της Αιγύπτου, αρχηγός του αιγυπτιακού στρατού σ' αυτήν την εκστρατεία, Κρής την πατρίδα, τουρκισθείς κατά την παιδικήν μου ηλικίαν και αδελφός, ως λέγουσιν, του εν Αθήναις Παπαδάκη, όστις λαλώ την απλοελληνικήν και είχα το πρόσταγμα της τελευταίας μάχης, διέταξα τον τακτικό οθωμανικό στρατό να πυροβολήσει εναντίον των Οθωμανών ατάκτων».

Ισμαήλ Φερίκ πασάς – Μητέρα (βιολογική)

Ο Ισμαήλ έχει μία ιδιαίτερη σχέση με τη μητέρα του. Στερήθηκε το χάδι της και την αγάπη της σε για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, από τη στιγμή της αιχμαλωσίας του. Γι' αυτό άλλωστε η περιγραφή της φύσης από τον αφηγητή έχει ένα θηλυκό και ερωτικό χαρακτήρα. Για το θάνατό της παρουσιάζονται τρεις εκδοχές:

1^η Εκδοχή

- Μεταφέρθηκε αιχμάλωτη στην Κωνσταντινούπολη, όπου, όταν θα πατούσε το πόδι της στην ξηρά, εξαφανίστηκε.

2^η Εκδοχή

- Εξαφανίστηκε στα βουνά μετά που σκότωσε έναν Αλβανό, ο οποίος προσπάθησε να την βιάσει και δεν την ξαναείδε κανείς από τότε.

3^η Εκδοχή

- Επέστρεψε στο σπίτι της, έθαψε τον άντρα της και έζησε εκεί μέχρι και το θάνατό της.

Ιμπραήμ

Ο Ιμπραήμ, ο άλλος σημαντικός χαρακτήρας του βιβλίου είναι συγχρόνως και νικητής και νικημένος σε κάθε του μάχη.

Ο Ιμπραήμ, όπως και ο Ομέρ, είχαν απορρίψει κάθετα την ορθόδοξη χριστιανική πίστη και εθνική τους ταυτότητα.

Περιγράφεται και σαν πολεμοχαρής στρατηλάτης αλλά και σαν μητέρα του Φερίκ πασά.

«...αυτός υπήρξε η μητέρα της δεύτερης ζωής, και μου το είχε άλλωστε δηλώσει με τα λαμπρά μεταξωτά που πάντα ερχότανε ντυμένος, για να μου θυμίσει τις ελληνικές μου γιορτές».

Μεταξύ τους υπάρχει μια ιδιόμορφη μεταφυσικού χαρακτήρα σύνδεση (φανταστικές συνομιλίες), κυρίως μετά το θάνατο Ιμπραήμ.

ΑΡΡΗΚΤΕΣ
ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΩΝ
ΔΥΟ ΑΔΕΛΦΩΝ

«Ύπνος και φαγητό δεν ορίστηκαν ούτε στιγμή από το πού κοιμόνταν ή τι έτρωγαν, όσο από τους τρόπους που ακούμπησαν τα χέρια και τα σώματά τους».

ΟΡΟΠΕΔΙΟ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

ΔΙΑΚΟΠΗ
ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Αντώνιος
Παπαδάκης

Εμμανουήλ
Παπαδάκης

Την ώρα της αιχμαλωσίας και του αποχωρισμού τους ο Εμμανουήλ Παπαδάκης φώναξε στον αδελφό του:
«Πώς σε λένε;»

Διαφορετική πορεία ζωής.

«Ήταν αποτέλεσμα της τύχης ότι το αγόρι μπάραρε για την Αίγυπτο κι ο αδελφός του για την Πόλη».

Με παράδοξο τρόπο θα συμπέσουν οι ζωές τους ξανά.

Αρχική επιφυλακτικότητα και υποβόσκουσα τυπικότητα έναντι του «εχθρού» αδελφού του.

«Η ιδέα να πλησιάσει τόσο κοντά τον Αντώνη τον συγκινούσε και τον τρόμαζε. Αποφάσισε πως, κι αν ακόμη φοβόταν, υπήρχαν φόβοι που είχε το θάρρος να τους αγαπά».

Αμοιβαία εξομολόγηση.

Επαναφορά στην αληθινή σχέση αίματος.

Σεβασμός που εκδηλώνει ο Αντώνης Καμπάνης στον υψηλόβαθμο αδελφό του, τον Ισμαήλ Φερικ πασά.

«Όμως, μου μένει πάντα χρόνος να Σε σκέφτομαι »

**ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ
ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ**

ΔΙΑΚΟΠΗ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑΣ

Αποστολή Ισμαήλ Φερικ πασά για την καταστολή της Κρητικής Επανάστασης.

Τραύμα του Ισμαήλ Φερικ πασά ➔ [Εκλαμβάνεται από τον ίδιο ως σημάδι από τον αδελφό του].

Νοσταλγία της επικοινωνίας τους.

«Μια σφαίρα με πλήγωσε στο πόδι. Ο Αντώνης μου έστειλε σημάδι, είπα. Το τραύμα δεν ήταν πολύ σοβαρό. (...) Του ζήτησα τη σφαίρα που έβγαλε από την πληγή. Σκεφτόμουν πως είχε αγοραστεί με αδερφικό χρήμα. Πως τα χέρια του Αντώνη είχαν ίσως μετρήσει μία μία τις λίρες της αγοράς».

ΕΠΑΝΑΣΥΝΔΕΣΗ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ

Επανασύνδεση (μεταφυσικού χαρακτήρα) του Ισμαήλ Φερικ πασά, πριν τον θάνατό του, με τον αδελφό του.

«Μολονότι δεν έπρεπε να έρθει όντας ακόμη ζωντανός, ήρθε στο τέλος ο Αντώνης. Στην αρχή τον είδα σχεδόν έφηβο, με τα υφασμένα στο σπίτι ρούχα, που δεν χωρούσαν πια τη ζωηράδα των κινήσεών του. Είχε απλώσει το χέρι πάνω στο σωρό των μήλων. Δίστασε μια στιγμή, έπειτα πήρε ένα και μου το 'δωσε».

ΣΚΗΝΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΤΟΣ

Τραγική φύση του πρωταγωνιστή (στοιχείο αρχαίας τραγωδίας).

Ψυχολογικό σκηνικό
(ώστε να σκηνοθετηθεί το δράμα του).

Αναζήτηση
στοιχείων
ταυτότητας
στις ρίζες...

Διλήμματα -
εσωτερικές
συγκρούσεις...

Αίμα που
ξυπνά και
ζητά
μερίδιο...

Έργο που εμβαθύνει
πέρα από τα γεγονότα,
μέσα στον ψυχισμό
μιας διχασμένης ύπαρξης.

ΝΕΚΥΙΑ (στοιχείο αρχαίας τραγωδίας).

Παρόμοια τελετουργία με την Ομηρική νέκυια
(κατάβαση του Οδυσσέα στον Άδη).

Ο Ισμαήλ ανοίγει μικρή λακκούβα και χαράζει με το γιαταγάνι του τον καρπό του για να τρέξουν λίγες σταγόνες αίμα.

[ΑΝΑΚΛΗΣΗ]

Καλεί τους δικούς του... με το αίμα που είναι και δικό τους...

Καλεί και τον εν ζωή αδελφό του.

↳ Θέλει να αντλήσει δύναμη.

↳ Τον συγχώρεσαν;

«Περίμενε να ξαναγίνω παιδί, να ξαναγίνω παιδί, να ξαναμπώ στο ίδιο σπίτι, για να με σκεφτεί σαν άτομο, έστω και σαν άτομο που απέτυχε να προεκτείνει τις δικές του επιλογές. Περίμενε να με δει να κλαίω».

[ΕΞΑΓΝΙΣΜΟΣ]

Ημερολογιακή διάρκεια αφήγησης (κυκλικό σχήμα)

Νόστος – Θάνατος
(θέμα που γεννοβολά αδιάκοπα από την εποχή του Ομήρου και του Αγία του Τροιζηνίου)

(Οροπέδιο Λασιθίου)

Είσοδος στη σπηλιά
Λιποθυμία

**ΚΑΤ' ΕΠΙΦΑΣΗ
«ΘΑΝΑΤΟΣ»**

**ΒΙΟΛΟΓΙΚΟΣ
ΘΑΝΑΤΟΣ (⇒ Θά
επικυρώσει το νόστο του)**

ΝΟΣΤΟΣ

Ανάληψη κατάπνιξης
της επανάστασης στην
Κρήτη

**Ποτέ
δεν είχε**

**απεκδυθεί την
πρώτη του ζωή – τον
πρώτο του εαυτό.**

Αιχμαλωσία –
Υφαρπαγή από τους
εχθρούς

Μεταφορά στην
Αίγυπτο

Ανάληψη θέσης υψηλόβαθμου
στελέχους Αιγυπτιακού στρατού

ΝΟΣΤΟΣ ⇒ Επώδυνος

- ➔ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ
- ➔ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ
- ➔ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΟΣ

ΠΟΤΕ;

Επάνοδος ήρωα στη γενέτειρα Κρήτη

Επαναφορά στο οροπέδιο Λασιθίου

Επαφή – άγγιγμα με τη γη των
προγόνων

Απόλαυση ομορφιάς φύσης

Επάνοδος στο πατρικό σπίτι

Έντονη
λειτουργία
της μνήμης
(μητέρα)
και των
αισθήσεων
(μυρωδιές,
γεύσεις,
χρώματα,
ήχοι ...)

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΗΡΩΑ - ΣΚΗΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Με τη γεωγραφική επανάκτηση του οροπεδίου
προβάλλεται έντονα ο τόπος
ως ο χαμένος χώρος
και ο χρόνος
της παιδικής του ηλικίας.

Παιδική ζωή

ΚΡΗΤΗ

*(Πατρικό σπίτι –
Οροπέδιο κ.ά..)*

Ανάμνηση
παιδικής ζωής

Εικόνες απόμακρες
λόγω χρονικής απόστασης.
Τις βλέπει
με το μάτι της **ανάμνησης**.

ΛΗΘΗ

Αδρές αναμνήσεις παιδικής ηλικίας (πάροδος μισού αιώνα).

Νόστος / αναζήτηση ⇔ οικογένεια
Λόγω περιέργειας και ψυχικής ανάγκης.

[Νερό βροχής : καλός οινός – προπομπός]

Επαναφορά στη μορφή που είχε την πρώτη φορά.

Αυτογνωσία Ισμαήλ Φερίκ πασά
Εξιλέωση από το μίasma του εξωμότη.

ΜΝΗΜΗ

Απόκτηση ξεκάθαρης μορφής των δικών του προσώπων και της σπηλιάς.

Θάνατος του Ισμαήλ Φερικ πασά

Ο Ισμαήλ Φερικ πασάς πέθανε στο Καστέλλι.

Τα παραδιδόμενα για το θάνατο του Ισμαήλ Φερικ πασά μεταμορφώνονται σε τρεις πιθανές μυθιστορηματικές ειδοχές.

1^η Εκδοχή

- Δηλητηριάστηκε από τον Ομέρ, γιατί όντας Κρητικής καταγωγής και κατηγορούμενος ως κρυπτοχριστιανός, δεν καταδίωξε τους επαναστάτες και δε συμπεριφέρθηκε αδυσώπητα στους Λασιθιώτες μετά την κατάληψη του Οροπεδίου.

2^η Εκδοχή

- Σκοτώθηκε σε μια από τις μάχες του Οροπεδίου.

3^η Εκδοχή

- Επέστρεψε στο πατριό του, εξομοιώθηκε με τους δικούς του και έθεσε τέλος στη ζωή του με το μαχαίρι του.

Επέστρεψε στο πατρικό του, εξομοιώθηκε με τους δικούς του και έθεσε τέλος στη ζωή του με το παλιό μαχαίρι του.

Πριν την λιποθυμία στη σπηλιά και τον κατ' επίφαση θάνατό του, ανακαλύπτει μια σκουριασμένη λεπίδα και βλέπει έναν άγγελο.

Θεωρεί τη λεπίδα ως τη «ρομφαία ενός ανεξίθρησκου αγγέλου».

Πριν το βιολογικό θάνατό του ξεθάβει στο πατρικό του σπίτι τη σκουριασμένη λεπίδα που είχε κρύψει προηγουμένως σε μια χαραμάδα, βλέπει έναν άγγελο και ακολούθως μαχαιρώνεται.

Ο ίδιος ο Ισμαήλ Φερνάν πασάς είχε ορίσει τη ζωή του «στην τροχιά των μαχαιριών».

Η διπλή ταυτότητα του Ισμαήλ Φερίκ πασά συνεχίζει να υφίσταται και μετά το θάνατό του.

- Όταν πέθαινε φώναξε τα ονόματα της βιολογικής του μητέρας αλλά και της «δεύτερης» μητέρας του, όπως εκείνος θεωρούσε τον Ιμπραήμ, τον καθένα στη γλώσσα του.
- Όταν πέθανε, το σώμα του μεταφέρθηκε στην Αίγυπτο και στην Κρήτη (Χάνδακας) υψώθηκε κενοτάφιο, εκεί όπου βρισκόταν ναός, χριστιανικός ή καθολικός, πριν αιώνες.

«Η ψυχή του Ισμαήλ Φερίκ πασά έμεινε στη νήσο και δεν ξαναμπήκε στο νερό της λύπης. Ήταν κι αυτό ένα είδος ευδαιμονίας. Αυτό συνέβη διότι οι Τούρκοι της νήσου, για να σκεπάσουν το σκάνδαλο, που ήταν έτοιμο να ξεσπάσει και να διαλύσει τον αυτοκρατορικό στρατό σε ώρα πολέμου, αποφάσισαν να ανεγείρουν κενοτάφιο προς τιμήν του νεκρού. (...) Εκεί λοιπόν ήταν γραφτό ν' αναπαυτεί και η ψυχή του Ισμαήλ Φερίκ πασά, δίπλα σχεδόν στο μνήμα του Χασάν, που πριν από πολλά χρόνια έτυχε να τον αιχμαλωτίσει και μετά να σκοτωθεί πέφτοντας από το άλογό του, καθώς ξεκινούσε από το Καστέλι να γυρίσει στον Χάνδακα νικητής. Το κενοτάφιο στεκόταν αρκετά χρόνια, όσα περίπου έτυχε να ζήσει και ο Ισμαήλ Φερίκ πασάς στη νήσο και στην Αίγυπτο μαζί».

Θάνατος του Ισμαήλ Φερίκ πασά

3^η Εκδοχή

που δίνει ο ίδιος
ως μικρό παιδί στην αυλή
ενός σχολείου.

Επέστρεψε στο **πατρικό** του,
εξομοιώθηκε με τους δικούς
του και έθεσε τέλος στη ζωή
του με το μαχαίρι του.

[**ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΑ** - ΝΕΚΥΙΑ]

Θάνατος της μητέρας του

3^η Εκδοχή

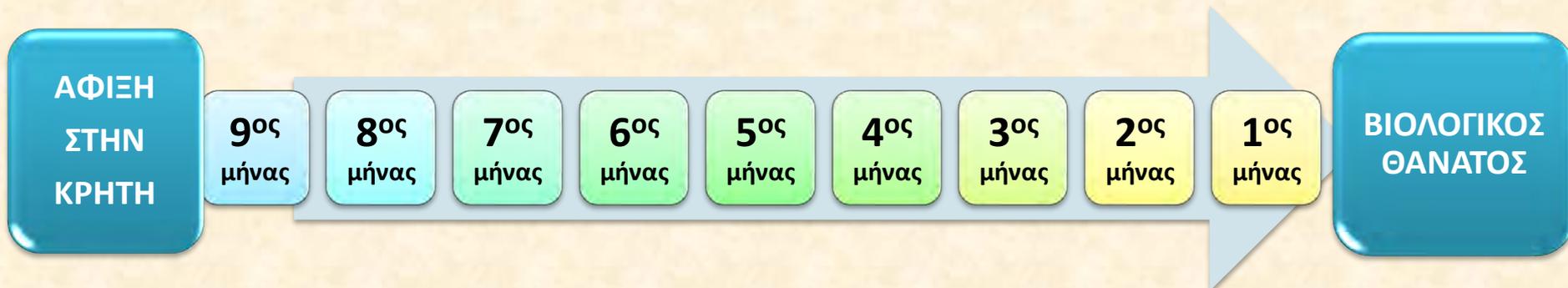
που επιλέγει ο ίδιος να
πιστεύει, γιατί τη θεωρούσε
ως την πιο ανθρώπινη.

Επέστρεψε στο **σπίτι της**, έθαψε
τον άντρα της και έζησε μόνη της
κλεισμένη εκεί μέχρι και το
θάνατό της.

[**ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΑ** – ΒΑΠΤΙΣΜΑ
ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΤΗΣ (Εξαγνισμός)]

Αντιπαραβάλλοντας τις δύο αυτές εκδοχές, παρατηρείται ότι
λειτουργικά εξυπηρετείται το **δέσιμο της πλοκής** του μυθιστορήματος
(κυκλικό σχήμα).

«Σε λίγο θα αποβιβαστώ σ' ένα λιμάνι και, υπολογίζω, μετά από εννέα ακριβώς μήνες θα ενωθώ με τη γη της ενδοχώρας. Δεν ξέρω ακόμη με ποιο τρόπο. Γνωρίζω μόνο πως η μνήμη μου γίνεται πάλι μεταβατική».

ΔΕΥΤΕΡΗ ΓΕΝΝΗΣΗ - Ενάντια στους νόμους της φύσης.

Αντίστροφη μέτρηση διάρκειας της κύησης .

Σταδιακή απομυθοποίηση του Ιμπραήμ.

«Γνωρίζοντας ο Ιμπραήμ πως επρόκειτο για την παραμονή της εκστρατείας, ήρθε να μου κρατήσει συντροφιά, οδηγημένος από την ανάγκη της στιγμής. Το πρόσωπό του έμενε παραμορφωμένο, θυμίζοντας πώς ήταν ανώφελο έως φτηνό να τα βάζω τις νεανικές μου ιστορίες».

Προς το τέλος του μυθιστορήματος ο Ισμαήλ Φερικ πασάς επιστρέφει στο πατρικό του σπίτι στο Λασίθι, όπου καλεί τα πνεύματα των νεκρών της οικογένειάς του. Ο ήρωας υπερβαίνει τον τόπο και το χρόνο της δράσης του, συνομιλώντας με τους νεκρούς και ξαναζώντας το παρελθόν του.

«Προχώρησα και στάθηκα ακριβώς στη μέση της κεντρικής καμάρας. Άνοιξα μια μικρή λακκούβα στο πατημένο ξερό χώμα του δαπέδου. Αλλά δεν είχα όσα χρειαζόμουν. Ούτε άλλο από το δικό μου. Χάραξα με το γιαταγάνι το λεπτό δέρμα του καρπού, κι άφησα να χυθούν μερικές σταγόνες μέσα στη λακκούβα. Ύστερα κάθησα και περίμενα λέγοντας τα λόγια. (...) Ήρθαν οι γνώριμες φωνές των ανθρώπων, των σπιτήσιων ζώων, ο ήχος του καιρού, των τραγουδιών, του κάματου, του πένθους και των εορτών».

Η τελετουργία με την οποία καλεί τα πνεύματα είναι ανάλογη με αυτή στην Οδύσσεια, μόνο που το αίμα δεν προέρχεται από θυσιασμένο ζώο. Ο Ισμαήλ Φερικ πασάς ανοίγει πρώτα μια λακκούβα στο χώμα και μετά χαράζει το χέρι του με το γιαταγάνι του, αφήνοντας το αίμα να στάξει στη λακκούβα. **Η λακκούβα και το γιαταγάνι, ο κύκλος και η ευθεία, ενώνονται με αίμα.**

Η ποθούμενη ζεύξη παρελθόντος και παρόντος γίνεται πραγματικότητα.

«Εκείνη λοιπόν τη νύχτα στο παλιό του σπίτι η αθωότητα χαμογελούσε σαν ο ανευρισκόμενος φύλακας άγγελος της μνήμης. Διστάζοντας να πιστέψει το θαύμα, άπλωσε το χεράκι του ν' αγγίξει τον άγγελο. (...) Το μυαλό του έλαμψε ξαφνικά και κατανόησε ότι δεν υπάρχει, ούτε κι υπήρξε, κάτι τόσο αθώο ώστε να χαθεί. Άρα, πως δεν υπάρχει, ούτε και ποτέ υπήρξε, επιστροφή».

Η παιδική Κρήτη και η ενήλικη Αίγυπτος αποτελούν έναν και τον αυτόν τόπο, τον τόπο «εξορίας» του υποκειμένου, που στέκεται πια απόλυτα μόνο έναντι του κόσμου και πεθαίνει.

«Σηκώθηκε. Πλησίασε την παρασιτιά και τράβηξε την πέτρα από τη χαραμάδα. Φίλησε το γράμμα του Αντώνη, χωρίς να το ξαναδιαβάσει, και το έσκισε κομματάκια. Πήρε μετά το παλιό μαχαίρι και το έμπηξε στην καρδιά του».

- ↳ Ο Ισμαήλ είναι πολύ ώριμος για να ξαναγίνει παιδί και
- ↳ το παιδί είναι πολύ αθώο για να σβήσει από τη μνήμη του Ισμαήλ.

ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΟΣ ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΗ ΤΕΧΝΙΚΗ

Α' Μέρος

Τριτοπρόσωπη αφήγηση

- Χρόνια της Αιγύπτου - Ο Μύθος.

«Το αγόρι μπήκε στην κοίτη του Νείλου πλέοντας προς την πρωτεύουσα της καινούριας χώρας, το Κάιρο».

Β' Μέρος

Πρωτοπρόσωπη αφήγηση

- Ημέρες νόστου και Ιστορίας.

«Δεν το ήθελα. Πριν ακόμη φθάσω στον θάνατο, μετρούσε η ζωή».

Γ' Μέρος

Τριτοπρόσωπη αφήγηση

- Επιμύθιο.

«Ο θάνατος του Ισμαήλ Φερικ πασά δεν άρесе στον αντιβασιλέα».

Α' Μέρος - Τριτοπρόσωπη αφήγηση

Αφήγηση στο **τρίτο πρόσωπο** – εσωτερικός μονόλογος του αφηγητή (και ποιητική στοχαστική διάθεση της συγγραφέως).

Η αφηγηματική τεχνική του «εσωτερικού μονολόγου», έχει επιλεγεί από τη συγγραφέα γιατί, όπως υποστηρίζει η ίδια, αποτελούσε μια από τις εσωτερικές γέφυρες με το 19^ο αι., που συγγραφικά ήταν απαραίτητες για τη θεατρικότητά του που προσφέρει. Η ίδια αναζητούσε τη σύζευξη μεταξύ του πραγματικού και φανταστικού.

Πρώτα πλέκει το μύθο σε ένα απροσδιόριστο χωροχρονικό πλαίσιο με μία τριτοπρόσωπη αφήγηση εμποτισμένη ποιητικά.

Αιόμη και η αλληλογραφία των δυο χαμένων αδελφών, δεν παρατίθεται αυτούσια, αλλά εντάσσεται μέσα στον τριτοπρόσωπο αφηγηματικό λόγο.

Ο ρεαλισμός των πολεμικών επιχειρήσεων διακόπτει το μονόλογο του αφηγητή, ο χρόνος απλώνεται σε εννέα μόνο μήνες.

Β' Μέρος - Πρωτοπρόσωπη αφήγηση

Η ειστρατεία και οι πολεμικές επιχειρήσεις στην Κρήτη του Ισμαήλ Φερνί πασά και ο νόστος του ήρωα, προσφέρονται σε πρωτοπρόσωπη, ημερολογιακή μορφή – αφηγηματικός ελιγμός πράγματι απροσδόκητος.

✳ Ο λόγος αποχρωματίζεται από μελοδραματισμούς και συναισθηματισμούς κυρίως, όταν περιγράφονται τα γεγονότα της Κρητικής επανάστασης καθώς και της αντίδρασης του αιγυπτιακού στρατού του οποίου ηγείτο ο Ισμαήλ Φερνί πασάς.

✳ Ο ήρωας αφήνεται συχνά στην αναπόληση και στη φαντασία, κινείται στο «βασίλειο των ίσκιων», συναναστρέφεται με αγαπημένους νεκρούς και προοιωνίζεται τον εξιλαστήριο θάνατό του στη γενέθλια γη. Υπάρχουν ξανά ποιητικοί διασκευισμοί.

Γ' Μέρος - Τριτοπρόσωπη αφήγηση

Η ιστορία και η φαντασία διαπλέκονται μέσα σε μια περιεκτική αφήγηση. Συγκεκριμένα σκιαγραφούνται οι τρεις ειδοχές του θανάτου του ήρωα σε τριτοπρόσωπη αφήγηση.

ΓΛΩΣΣΑ

Η συγγραφέας επιχειρεί να ταυτίσει τη γλώσσα αναλόγως της ψυχοσύνθεσης κάθε ήρωα, ανάλογα όχι μόνο με την προσωπική αλλά και με την ιστορική συγκυρία.

Η γραφή είναι μεικτή,

- αφαιρετική και ποιητική, όταν διηγείται ο αφηγητής,
- δραματική, όταν και όπου αλληλογραφούν τα δύο αδέρφια,
- πεζογραφική, όταν η διήγηση παραδίδεται στον Ισμαήλ Φερνί πασά.

Εμβολιάζει το λόγο της με ποιητικούς τρόπους (μεταφορές, μετωνυμίες, αλληγορίες, συμβολισμούς). Πλάθει με ιδιαίτερη επιδεξιότητα πλήθος από λειτουργικές (ποιητικές) εικόνες, οι οποίες αποδίδουν πρόσωπα και περιστατικά, σιέψεις και συναισθήματα με ενάργεια και οικονομία λόγου.

«Η γλώσσα δεν απομονώνεται ποτέ από το υπόλοιπο λογοτεχνικό έργο, (τη φιλοσοφική του διάσταση, τη δομή του, τις γνώσεις και τις προτάσεις του, τη μαστοριά ή την ατζαμοσύνη του τεχνίτη)». Ρέα Γαλανάκη

Ποιητική αφήγηση.

Η Ρέα Γαλανάκη είναι ταυτόχρονα και σημαντική ποιήτρια.

Ο χρόνος υπάρχει συμβολικά.

Συγκεκριμένα το έργο διασπάται σε ποικίλες χρονικές στιγμές.

Τα γεγονότα αποδίδονται σχεδόν αφηρημένα.

Η χρήση του ονείρου, εξομοιώνεται με την πραγματικότητα.

«Χάρισα το τραύμα του ποδιού μου στον αλλοτινό πόλεμο, γιατί εκεί δεν είχε ματώσει το σώμα μου παρά μόνο η ψυχή μου. Μου ήταν αδύνατον να αποσυνδέσω τη μια στιγμή από την άλλη. Το σχεδόν παθητικό αίσθημα ενός παιδιού, που συμβαίνει να βρίσκεται σε πόλεμο, ισορροπούσε με την ενεργητικότητα του άντρα που τελειώνει την καριέρα του με μια επιτυχημένη, έστω κι ανώφελη, πολεμική επιχείρηση.

Να πολεμήσω αυτές τις ιδέες, αυτός ήταν ο μόνος πόλεμος που έπρεπε να κάνω. Έκπληκτος ανέσυρα από τα βάθη του εαυτού μου τον φιλελεύθερο πολίτη της Ευρώπης – δεν τόλμησα πιο ριζοσπαστικές ιδέες - , που αρνιόταν να δεχτεί την επανάληψη της ανατολίτικης μοίρας».

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΥ

Η συγγραφέας αξιοποιεί δημιουργικά τον πεζογραφικό μεταμοντερνισμό, χωρίς να αποποιείται στοιχεία που προσιδιάζουν στην πεζογραφική παράδοση.

Μεταμοντερνιστικά στοιχεία που επισημαίνονται στο έργο:

- ▶ Μεταγλωσσική λειτουργία.
- ▶ Αυξημένη διακειμενικότητα.
- ▶ Αυτοαναφορικότητα.
- ▶ Αμφισβήτηση της αξιοπιστίας και της δυνατότητας της κάθε παράστασης να εκφράσει την πραγματικότητά τους.

«Είδε τις πόλεις να καταλαμβάνονται και ν' αφαιρούνται από τα χέρια τους, σαν να μην ήταν άλλο τίποτε οι νίκες, από αφρισμένα κύματα. Και απορούσε, πόσο λίγα μπορεί να μείνουν από δέκα χρόνια κατακτήσεων, αν η δεκαετία μοιραία εγκλωβιζόταν μέσα σε μια παρομοίωση».

Γενικώς υπάρχουν πολλές αλήθειες, εκδοχές και εκτιμήσεις. Ήδη στο κείμενο υπάρχουν :

Τρεις εκδοχές για την τύχη της μητέρας του Ισμαήλ Φερνί πασά.

Τρεις εκδοχές για το θάνατο του ιδίου.

Ο ίδιος ο Φερνί πασάς παραδέχεται ότι:

«... υπάρχουν τόσοι τρόποι για να δει κανείς κάτι, όσες είναι και οι απορίες στο μυαλό του πιο σοφού απ' τους σοφούς».

Ο Φερνί πασάς ως αφηγητής αμφιβάλλει για την αξιοπιστία της παράστασης που έχει για τη δική του ζωή μέσω των αναμνήσεων του, ώστε να αμφιβάλλει για το αν υπήρξαν πράγματι τα γεγονότα.

Η «υποτιθέμενη» αξιοπιστία της ιστορίας και η υπεροχή της έναντι του μύθου αποδομείται από το ίδιο το κείμενο, όταν ο Φερικ πασάς λέει στο ιστορικό μέρος:

«Όσα είχα σκεφτεί για τη ζωή μου δεν μου επέτρεπαν ν' αδιαφορήσω για τον αυτουργό, που θα με κατέτασσε οριστικά στην ιστορία με τον αναμφισβήτητο ρεαλισμό των ονομάτων και των τόπων».

Η Ρέα Γαλανάκη πάντως δεν είναι ο αυτουργός, αφού υπονομεύει την αλήθεια με πολλούς τρόπους, ακόμη και με **αναχρονισμούς**, που είναι τόσο συνήθεις στο μεταμοντερνισμό, όπως:

Ο Φερικ πασάς περιγράφει κατά τη διάρκεια της Κρητικής Επανάστασης μια φωτογραφία που έβγαλε ο αδελφός του αργότερα, μετά το τέλος του πολέμου, όταν ο ίδιος ο Φερικ πασάς είχε πεθάνει(1866).

Η αναφορά στον Οργανικό Νόμο (1869).

ΕΝΑΛΛΑΓΗ ΚΥΚΛΟΥ ΚΑΙ ΕΥΘΕΙΑΣ

A. Η εναλλαγή του κύκλου και της ευθείας ξεδιπλώνεται κυρίως σε ό,τι αφορά στο οροπέδιο του Λασιθίου και στο Νείλο.

Το οροπέδιο του Λασιθίου περιγράφεται ως κύκλος και ο Νείλος ως ευθεία.

Άλλοτε ο Νείλος περιγράφεται ως κύκλος και το οροπέδιο ως ευθεία.

«...έσπευδα να βγω από τον κύκλο του οροπεδίου». Το οροπέδιο είναι ο κύκλος και ο Νείλος η ευθεία. Άλλοτε όμως γίνεται ο Νείλος κύκλος». «...η γραμμή του Νείλου, όπου το τέλος δεν συνέπιπτε ποτέ με την αρχή, χθες δεν κατέβηκε στη θάλασσα».

B. Η εναλλαγή του κύκλου και της ευθείας υπάρχει και στην περιγραφή της οικογένειας του Φερικ πασά, η οποία περιγράφεται ως βεντάλια και ως μαχαίρι συγχρόνως.

«...σκεφτόμουν τα πρόσωπα της οθωμανικής μου οικογένειας να στοιχίζονται το ένα πίσω από το άλλο με τη διστακτικότητα βεντάλιας που κλείνει αργά. Θα έλεγα σχεδόν στοχαστικά. Μπαίνοντας στο λιμάνι, το κλειστό της σχήμα ταυτίστηκε με το περίγραμμα του μαχαιριού που είχα πάντοτε μαζί μου».

(αγόρι)
ΚΡΗΤΗ

(Ισμαήλ Φερικ πασάς)
ΑΙΓΥΠΤΟΣ

ΚΡΗΤΗ

Ο Ισμαήλ Φερικ πασάς

προσπαθεί να ορίσει
τη ζωή του στην ευθεία.

**ΟΡΟΠΕΔΙΟ
ΛΑΣΙΘΙΟΥ**

ΤΕΛΙΚΑ ΟΡΙΖΕΙ ΤΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΤΡΟΧΙΑ ΤΩΝ ΜΑΧΑΙΡΙΩΝ

(αγόρι)
ΚΡΗΤΗ

(Ισμαήλ Φερικ πασάς)
ΑΙΓΥΠΤΟΣ

ΚΡΗΤΗ

Ο Ισμαήλ Φερικ πασάς

προσπαθεί να ορίσει
τη ζωή του στην ευθεία.

ΝΕΙΛΟΣ

ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

Η συγγραφέας δε δραματοποιεί έντονα ούτε τονίζει υπερβολικά εσωτερικές ή εξωτερικές συγκρούσεις. Αποφεύγοντας με μέτρο τη γοητεία της Ιστορίας, η Ρέα Γαλανάκη αποτυπώνει στο μυθιστόρημά της την πνευματική αγωνία ενός ήρωα, ο οποίος υπερβαίνει τοπικές και χρονικές προδιαγραφές. Ο αναγνώστης αισθάνεται πολύ κοντινή του αυτή τη διχασμένη συνείδηση. Η αθεράπευτη νοσταλγία μιας χαμένης πατρίδας είναι μια *spina nel cuore*, ένα αγκάθι που τρυπάει και τη δική του καρδιά.

Ταυτόχρονα η συγγραφέας δεν επιδιώκει να προσφέρει στον αναγνώστη ένα «εύκολο» και «έτοιμο» κείμενο, αλλά να παρασύρει τον αναγνώστη στο παιχνίδι της αφήγησης και να συμπληρώσει τα κενά. Το μυθιστόρημα δεν το γράφει μόνο η ίδια η συγγραφέας, αλλά και ο αναγνώστης, ο οποίος προσλαμβάνει με το δικό του τρόπο το κείμενο, αποδίδοντας σε αυτό τις δικές του ερμηνείες. Η Ρέα Γαλανάκη, άλλωστε, παίρνει ένα θέμα για το οποίο δε διασώζονται σαφείς μαρτυρίες και έτσι μπορεί να το πλάσει, όπως ακριβώς αναφέρει και ο Καβάφης στο ποίημά του «Καισαρίων»:

«Στην ιστορία λίγες γραμμές μονάχα βρίσκονται για σένα,
κι' έτσι πιο ελεύθερα σ' έπλασα μες στον νου μου».

ΔΙΑΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Το έργο της Ρέας Γαλανάκη *Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά, Spina nel Cuore* και ακόμη δύο έργα στη δεκαετία του 1980 απέσπασαν επιδοκιμαστικές κριτικές και από τους ειδικούς και το κοινό, έχοντας κοινό άξονα:

↳ Διαπραγματεύονται το ελληνικό παρελθόν.

✧ *Ιστορία* του Γιώργη Γιατρομανωλάκη (1982)

[Παρουσιάζει τοπικά γεγονότα σε ένα κρητικό χωριό στα τέλη της δεκαετίας του '20].

✧ *Το έβδομο ρούχο* της Ευγενίας Φακίνου (1983)

[Παρουσιάζει τις εμπειρίες τριών γενεών μέσα στο διάστημα από το 1824 – έως τη διδασκαλία της Χούντας].

Στη σύγχρονη εποχή η πολυπολιτισμικότητα έχει υπονομεύσει την εθνική ταυτότητα. Οι μετακινήσεις από χώρα σε χώρα, η προσφυγιά και η μετανάστευση είναι συχνό φαινόμενο.

Ο τόσο μακρινός Ισμαήλ δεν είναι μακριά, όσο φανταζόμαστε...

Παρόλο που ο Ισμαήλ Φερικ πασάς βρίσκεται πολύ μακριά από τα «ιδεώδη» της εποχής μας, είναι ένας πολύ σύγχρονος άνθρωπος, ζει κάθε μέρα μέσα μας.

«Η σύγκρουση ιδεολογικών στοιχείων (εθνικότητα, θρησκεία κ.ά.) έπρεπε να μεταφερθεί από το πεδίο των μαχών στο επίπεδο των ψυχικών ατομικών συγκρούσεων»,

λέει η ίδια η συγγραφέας στο Επίμετρο.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ ΠΡΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

1. Να αναφέρετε τις αρχιές σας προσδοκίες για το έργο *Ο βίος του Ισμαήλ Φερικ πασά, Spina nel Cuore* της Ρέας Γαλανάκη, προτού να το είχατε διαβάσει, αλλά όπως προέκυπταν από τον τίτλο και τον υπότιτλο με βάση και τη «σημείωση» της συγγραφέως.
2. Να σχολιάσετε τον τρόπο διαίρεσης του μυθιστορήματος με βάση α) τους τίτλους που δόθηκαν στα τρία μέρη που το αποτελούν [*Χρόνια της Αιγύπτου - Ο μύθος, Ημέρες νόστου και ιστορίας, Επιμύθιο*], β) το είδος της αφήγησης στο κάθε μέρος και γ) το συσχετισμό του καθενός από αυτά με τον τίτλο. Αν ήσασταν εσείς ο συγγραφέας, ποιο τρόπο θα επιλέγατε για να παρουσιάσετε τη ζωή του Ισμαήλ Φερικ πασά; Να τεκμηριώσετε επαρκώς την απάντησή σας.
3. Πώς συνδυάζονται τα ιστορικά δρώμενα της Κρήτης κατά το 19^ο αι. με την προσωπική ιστορία του πρωταγωνιστή; (Περιοριστικά).
4. Με ποιο τρόπο συνδυάζεται ο μύθος και η ιστορία στο συγκεκριμένο μυθιστόρημα της Ρέας Γαλανάκη;
5. Η *Spina nel cuore di Venezia* πώς συνδέεται με τη ζωή του Ισμαήλ Φερικ πασά;

6. Η εισαγωγική παράγραφος (σελ. 13) αναφέρεται αόριστα σε ένα αγόρι. Συγκεκριμένα ο παντογνώστης αφηγητής ξεκινά ως εξής:

«Το αγόρι σκέφτηκε πως το κλειδί θα μπορούσε να ξαναγυρίσει στην κλειδαριά, ορίζοντας μ' έναν ήπιο μεταλλικό φθόγγο τη ζωή σαν αλληλουχία. Μέτρησε τις προϋποθέσεις στα δάκτυλα. Αν Τούρκοι κι Αιγύπτιοι δεν έκαιγαν το χωριό. Αν το ιππικό τους μαζευτόταν απ' όλο το οροπέδιο κι έφευγε από το ίδιο πέραςμα, που βρήκε αφύλαχτο και όρμησε στον δυσμάχητο τόπο. Αν ο Χριστός δεν ελογάριαζε τα αφανέρωτα μαζί με τα φανερωμένα κρίματα, ακούγοντας τις παρακλήσεις. Αν, τέλος, δαίμονες και νεράιδες των σπηλαίων εδέονταν μαζί με τους αγίους των εκκλησιών». (σελ. 13).

* Να σχολιάσετε τον τρόπο που λειτουργεί η παρομοίωση και οι υποθετικές προτάσεις στη μεταφορά του αναγνώστη/της αναγνώστριάς πίσω στο χρόνο...

* Να εντοπίσετε τα στοιχεία που δίνονται στην παράγραφο αυτή και αφορούν το «αγόρι», τους εχθρούς και τους ανθρώπους που έκαναν παρακλήσεις...

* Να δοκιμάσετε να αποδώσετε (προφορικά) το ίδιο νόημα των προτάσεων χωρίς τη χρήση του «αν» και να καταγράψετε τις εντυπώσεις σας...

7. Ο παντογνώστης αφηγητής αναφέρει:

«Ακόμη και πολύ αργότερα, όταν πληροφορήθηκε τις τρεις διαφορετικές εκδοχές για την τύχη της μάνας του, δεν μπόρεσε να συμφιλιωθεί με την ξαφνική της απώλεια» (σελ. 20).

* Να εντοπίσετε τις αναφορές του προσώπου της ιστορίας στη μητέρα του και στις εκδοχές του θανάτου της. Ποια είναι η εκδοχή που προτιμά ο Ισμαήλ Φερικ πασάς και γιατί;

8. «Ήταν αποτέλεσμα της τύχης ότι το αγόρι μπάρακαρε για την Αίγυπτο κι ο αδερφός του για την Πόλη. Κατάλαβε πως είχαν φτάσει στον τελευταίο από την αλληλουχία των χωρισμών, που χαρακτηρίζει την έναρξη της ζωής ενός αιχμαλώτου» (σελ.27).

* Να παρουσιάσετε συνοπτικά τη ζωή των αδερφών.

* Να αναλύσετε το είδος και τη μορφή επικοινωνίας που αποκτούν τα δύο αδέρφια κατά τη διάρκεια της ζωής τους. Τι ήταν αυτό που μεσολάβησε για τη διάλυση της επικοινωνίας τους; Πιστεύετε ότι θα έπρεπε να είχε τερματιστεί ή όχι;

* Να σχολιάσετε τις μύχιες σιέψεις του Ισμαήλ Φερικ πασά ο οποίος δεν τολμά να γράψει στο αδερφό του, όταν επιστρέφει στην Κρήτη.

9. «Στάθηκε τυχερός στη νέα του ζωή, αν μπορεί να ονομαστούν τύχη οι βαθμοί και τ' αξιώματα, που πήρε με την αξία του, αφού δεν μπόρεσαν να τον απαλλάξουν από τη μνήμη ενός πρώτου βίαιου τέλους και την αγωνία ενός δεύτερου» (σσ.31-32)

* Ποια στοιχεία έχουμε για την «τύχη» του και την ευδοκίμησή του με βάση τα στοιχεία του βιβλίου (σπουδές, κατάρτιση, θέση, ταξίδια, εμπειρίες κ.λ.π.);

* Τι ακριβώς εννοεί ο παντογνώστης αφηγητής όταν αναφέρεται στην αγωνία του πρωταγωνιστή για ένα δεύτερο βίαιο τέλος; Επαληθεύεται η αναφορά αυτή με βάση όσα γνωρίζετε από το μυθιστόρημα και σε ποιες από τις εκδοχές του θανάτου του συμβαίνει αυτό;

10. Ο Ισμαήλ Φερνί πασάς «συνέχεια μιλούσε με τον εαυτό του ελληνικά... στα πρώτα χρόνια της αιχμαλωσίας» (σελ.35). Να σχολιάσετε τη στάση του αυτή;

11. Πώς αντιμετωπίζεται η προέλευση του Ισμαήλ Φερνί πασά α) από τους συμφοιτητές του στα χρόνια που ζει στην Αίγυπτο και β) όταν επιστρέφει στην Κρήτη;

12. Πώς βιώνει τον επαναπατρισμό του ο ίδιος ο Ισμαήλ Φερνί πασάς στη γενέτειρά του Κρήτη και πώς στο οροπέδιο του Λασιθίου; Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας με αναφορές από το έργο.

13. «Όρθιος ο Αντώνης θ' ακουμπούσε τον αριστερό του αγκώνα στην καρέκλα του αντιπάλου μου... Κοίταζε πέρα προσπαθώντας ν' αποφύγει την αναγνώριση της ομοιότητας, που δεν οφειλόταν μόνο στο αίμα αλλά και στη μοναξιά. Παρόλο που είχε γυρέψει άλλη οικογένεια ανάμεσα στους πατριώτες, ήξερα πως ζούσε και θα πέθαινε ολομόναχος, όπως εγώ. Ευτύχησε να μη με δει ποτέ». (σσ.177-178)

* Τι ενώνει και τι χωρίζει τα δύο αδέρφια;

* Ποιοι νομίζετε ότι είναι οι «πατριώτες»;

14. «Και μολονότι έγειρε στα χέρια του υπασπιστή και το μυαλό του δούλευε ακόμη, δεν άφησε παραγγελία για τον αντιβασιλέα ή την οικογένειά του, μόνον ότι του έδωσαν φαρμάκι. Ο υπασπιστής δεν έπρεπε να αποσιωπήσει το γεγονός πως ο ετοιμοθάνατος φώναξε ελληνικά τη μάνα του και αραβικά τον πριν από δεκαετίες πεθαμένον Ιμπραήμ, τον ένδοξο πατέρα του αντιβασιλέα» (σελ. 187)

* Να σχολιάσετε τη στάση αυτή του Ισμαήλ Φερνί πασά.

15. «Συμφορά μου, οι δικές μου σφαίρες σκότωσαν τον μόνο μου αδερφό» (σελ.191)

* Ποιος το εκφώνησε; Σε ποιον αναφερόταν;

* Με ποιο τρόπο το σχολίασαν αυτοί που άκουσαν τη φράση αυτή;

16. «Η ψυχή του Ισμαήλ Φερικ πασά έμεινε στη νήσο και δεν ξαναμπήκε στο νερό της λύπης... Εκεί λοιπόν ήταν γραφτό ν' αναπαυτεί και η ψυχή του Ισμαήλ Φερικ πασά, δίπλα σχεδόν στο μνήμα του Χασάν, που πριν από πολλά χρόνια έτυχε να τον αιχμαλωτίσει και μετά να σκοτωθεί πέφτοντας από το άλογό του...» (σελ.195)

* Πώς πέθανε σύμφωνα με αυτήν την εκδοχή ο Ισμαήλ;

* Ποια φανταστικά και ποια ιστορικά στοιχεία υπάρχουν σ' αυτήν την εκδοχή που σας δίνεται;

17. «Το αγόρι σκέφτηκε πως το κλειδί θα μπορούσε να ξαναγυρίσει στην κλειδαριά, ορίζοντας μ' έναν ήπιο μεταλλικό φθόγγο τη ζωή σαν αλληλουχία». (σελ.13 / Αρχή του μυθιστορήματος)

* * *

«Η ψυχή του, ντυμένη το σώμα ενός αγοριού, εξακολουθεί να παίζει στα διαλείμματα με τα υπόλοιπα παιδιά στην αυλή. (...) Έτσι το αγόρι διηγείται πως εκείνο το βράδυ ο Ισμαήλ Φερικ πασάς μπήκε στο σπίτι του και μίλησε με τους δικούς του γιατί κατείχε την παλιά τελετουργία». (σελ.196 / Προς το τέλος του μυθιστορήματος).

* Να σχολιάσετε με ποιο τρόπο η συγγραφέας μεταδίδει τα μηνύματά της με την επιλογή δύο αξόνων άμεσα: ο ήρωας ως «αγόρι», ως «Ισμαήλ Φερικ πασάς» και ενός έμμεσα, ως αδελφός του «Αντώνιου Καμπάνη-Παπαδάκη του Φραγιιού».

18. «Η μετά από πολλά χρόνια επιστροφή στηρίζεται πάντα στο αίμα, και το αίμα δυσκολεύει τα πράγματα... Πήρε μετά το παλιό μαχαίρι και το έμπηξε στην καρδιά του» (σσ.196-197).

* Ποια ήταν αυτή η εκδοχή του θανάτου του Ισμαήλ;

* Ποιες μεταφυσικές εικόνες βλέπετε να παρουσιάζονται πριν την αυτοχειρία του Ισμαήλ Φερικ πασά;

19. Ποια στάδια περνά η πραγματική σχέση του Ιμπραήμ και του Ισμαήλ Φερικ πασά και πώς στο τέλος παρουσιάζει ο παντογνώστης αφηγητής την παρουσία του Ιμπραήμ να απομυθοποιείται; Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας .

20. Πώς διαχειρίζεται τη διπλή και διχασμένη του ταυτότητα ο Εμμανουήλ Παπαδάκης – Ισμαήλ Φερικ πασάς μέχρι το τέλος της ζωής του;

21. Να γράψετε μια δική σας άσκηση σχετικά με το έργο της Ρέας Γαλανάκη *Ο βίος του Ισμαήλ Φερικ πασά, Spina nel Cuore* για τους συμμαθητές σας.

- Αγγελάτος Δ., *Η «φωνή» της μνήμης. Δοκίμιο για τα λογοτεχνικά είδη*, Έκδ. «Νέα Σύνορα» - Λιβάνη, Αθήνα 1997.
- Αγγέλης Ν., «Το Αρχαίο στις φλόγες», στο *Ιστορία*, Τεύχος 5, Έκδ. Πάπυρος, Αθήνα 1968, σσ.82-90.
- *Άτλας της Παγκόσμιας Ιστορίας*, Επιμ. R. Overy, Έκδ. Η Καθημερινή Α.Ε., Αθήνα 2007, σελ.231.
- Βαγενάς Ν., *Η Εσθήτα της Θεάς. Σημειώσεις για την ποίηση και την κριτική*, Έκδ. Στιγμή, Αθήνα 1988.
- Βακαλόπουλος Α., *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985*, Έκδ. Βασιάν, Θεσσαλονίκη 1997, σελ.265.
- Βακαλόπουλος Κ., *Κείμενα εθνικής αυτογνωσίας*, Έκδ. Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1990, σσ.73, 57, 265.
- Βασιλάκου Αγγ., «Ρέα Γαλανάκη» στο *Ένα*, 11 Αυγούστου 1993, σσ.68-71. [*Στο χρόνο του «Ισμαήλ» το τοπίο της Γαλανάκη γίνεται περίπλοκο, εσωτερικό, γεμάτο οραματικές μεταφορές. Εκτυλίσσονται σκηνές όπως η αρχική, όπου ο Ισμαήλ βάζοντας το κλειδί στην κλειδαριά σκέφτεται πως θα μπορούσε να ορίσει εκ νέου, τη ζωή σαν αλληλουχία*].
- Beaton R., *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία. Ποίηση και Πεζογραφία, 1821-1992*, Μετάφρ. Ε. Ζούργου, Μ. Σπανάκη, Έκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1996. [*Μεταξύ των μυθιστορημάτων τα οποία στη δεκαετία του '80 απέσπασαν επιδοκιμαστικές κριτικές και από τους ειδικούς και από το κοινό είναι η «Ιστορία» (1982) του Γιώργη Γιατρομανωλάκη (γεν. 1940), το «Έβδομο ρούχο» (1983) της Ευγενίας Φακίνου (γεν. 1945) και «Ο Βίος του Ισμαήλ Φερίκ Πασά» (1989) της Ρέας Γαλανάκη. Οι συγγραφείς τους, όπως και άλλοι σύγχρονοί τους, επιδεικνύουν τεχνική επάρκεια και βεβαιότητα, που στηρίζονται αλλά ξεπερνούν τις παρεκκλίσεις της δεκαετίας του '60. (...) Η αναμέτρηση της ελληνικής ιστορίας και παράδοσης από τη μία πλευρά, και της ξένης κουλτούρας από την άλλη, είναι ένα από τα κύρια θέματα του Φερίκ πασά*].
- Burns E., *Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία. Εισαγωγή στην ιστορία και τον πολιτισμό της Δυτικής Ευρώπης*, Τόμος Β', Έκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1988², σελ.141.
- Γαλανάκη Ρ., «Λογοτεχνία και Ιστορία», στο *Εντευκτήριο*, Τεύχη 28-29, Θεσσαλονίκη 1994, σσ.40-46. [*Έτσι, όταν ένας συγγραφέας γράφει για ιστορικά συμβάντα, οφείλει να μελετήσει και το συγχρονικό και το διαχρονικό είδωλο του αντικειμένου του από πηγές και βιβλιογραφία, εφόσον δεν θέλει να υπεραπλουστεύσει αυτό το εξαιρετικά σύνθετο σε ιδέες και πράξεις που είναι η ιστορία, ούτε βέβαια και το εξίσου σύνθετο που είναι η λογοτεχνία*].
- Comragnon A., *Ο δαίμων της θεωρίας. Λογοτεχνία και κοινή λογική*, Μετάφρ. Απ. Λαμπρόπουλος, Επιμ. και Θεώρηση μετάφρασης Α. Τζούμα, Έκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2003.

- Δρογίδης Δ., *Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία 1453-1997*, University Studio Press, Έκδ. Επιστημονικών Βιβλίων και Περιοδικών, Θεσσαλονίκη 1997, σελ.177.
- Ελλάδα, *Ιστορία και Πολιτισμός*, Τόμος 6^{ος}, Έκδ. Μάλλιαρη-Παιδεία, Αθήνα 1995, σελ.62.
- *Εναλλακτικό Εκπαιδευτικό Υλικό για τη διδασκαλία της Νεότερης Ιστορίας της Νοτιοανατολικής Ευρώπης*, Βιβλίο εργασίας 2. Έθνη και κράτη στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, Έκδ. CDRSEE, Επιμ. Μιρέλα-Λουμνίτα Μουργκέσκου, Θεσσαλονίκη 2006, σελ.13.
- Genette G., «Λογοτεχνία και ιστορία», στο *Συνέδριο του Σερίζι*, Μετάφρ. Ι. Βασιλαράκη, Αθήνα 1995, σελ.95.
- Goodall G., *Muir's Atlas of Ancient & Classical History*, Printed George Philip & Son Limited, London 1958.
- Hawthorn J., *Ξεκλειδώνοντας το κείμενο. Μια εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας*, Μετάφρ. Μ. Αθανασοπούλου, Έκδ. Πανεπιστημίου Κρήτης, Ηράκλειο 1993.
- Θαλάσσης Γ., «Η μεταμοντέρνα παράσταση της ευθείας και του κύκλου. Αφ-ορισμός των στερεοτύπων φύλου, φυλής, εθνικότητας και θρησκείας στο μυθιστόρημα της Ρέας Γαλανάκη *Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ Πασά, Spina Nel Cuore*», στο *Σπείρα*, Τεύχος 2^ο, 1991, σσ.99-110. [«Συνοψίζοντας θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα βασικά θέματα που απασχολούν το μεταμοντερνισμό γενικότερα, αλλά και το συγκεκριμένο μυθιστόρημα ειδικότερα, είναι δύο: Πρώτον, η αμφισβήτηση της αξιοπιστίας και της δυνατότητας κάθε παράστασης να εκφράσει την πραγματικότητα και δεύτερον, η απογύμνωση των αποράσεων από τη φυσικότητά τους»].
- Θεοδώρου Χ., *Ιστορικές πολιτικές αλήθειες (1821-1985)*, Έκδ. Γ. Βασδέκης, Αθήνα 1986, σελ.36.
- Jürcher E., *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*, Μετάφρ. Β. Κεχριώτης, Επιμ. Σ. Πετμεζάς, Έκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004, σσ.44, 45.
- Kasaba R., *The Cambridge History of Turkey. Volume 4. Turkey in the Modern World*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, σελ.15.
- Καψωμένος Ε., *Αφηγηματολογία. Θεωρία και μέθοδοι ανάλυσης της αφηγηματικής πεζογραφίας*, Έκδ. Πατάκη, Αθήνα 2008⁶.
- Κοπιδάκης Μ., «Νόστος Γλυκύπικρος», στο *ΑΝΤΙ*, Περ. Β', Τεύχος 413, Αθήνα, 25 Αυγούστου 1989, σελ.56. [«Ο τρόμος του ξενητεμένου από τα πανάρχαια χρόνια ήταν να γυρίσει στον τόπο του με άδεια χέρια. Ο Ισμαήλ επιστρέφει φέρνοντας τα ανηρά δώρα του πολέμου: το ατσάλι, τη φωτιά, και την ψυχή του ως προσάναμα»].

- Κοσμάς Κ., «Ιστορία και Μυθοπλασία: Μορφές λογοτεχνικής παρουσίας της ιστορίας στο ελληνικό ιστορικό μυθιστόρημα», στο *Ο Ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση 1453-1981*, Τόμος Α', Επιμ. Α. Αργυρίου, Κ. Δημάδης, Α. Λαζαρίδου, Έκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σσ.257, 264-265.
- Κριαράς Ε., «Η ιστορική μέθοδος στη μελέτη της λογοτεχνίας», στο *Νέα Εστία*, Τεύχος 504, 1 Ιουλίου 1948, σελ.859.
- Λάσκαρις Μ., *Το Ανατολικόν Ζήτημα 1800-1923*, Τόμος Α', Έκδ. Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1978, σελ.12.
- Μανούσακας Μ., «Άγνωστα κεφάλαια της παλαιότερης ιστορίας του Αρκαδίου», στο *Ιστορία*, Τεύχος 353, Έκδ. Πάπυρος, Αθήνα 1997, σσ.40-51.
- Μαρωνίτης Δ., «Ρέας Γαλανάκη: Ο βίος του Ισμαήλ Φερικ Πασά. Spina nel cuore. Σημειώσεις», στο *Διαλέξεις*, Έκδ. Στιγμή, Αθήνα 1992, σσ.225-236. [«*Ήδη η μετάπλαση της ιστορίας σε μύθο και του μύθου σε μυθοποίηση σηματοδοτεί ένα καιρίο χαρακτηριστικό της αφηγηματικής άσκησης που επιχειρεί με το βιβλίο της αυτό η Ρέα Γαλανάκη*»].
- Μπαμπινιώτης Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., Αθήνα 2002, σελ.1353.
- Μπαχτίν Μ., *Έπος και μυθιστόρημα*, Πρόλογος και μετάφραση Γ. Κιουρτσάκης, Έκδ. Πόλις, Αθήνα 1995.
- Μπουκάλας Π., «Ένας ρομαντικός επαναστάτης», στην Εφημ. *Η Καθημερινή*, 27 Ιουλίου 1993, σελ.10.
- Ομάδα Έρευνας για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας, *Διαβάζοντας λογοτεχνία στο σχολείο... Μια νέα πρόταση διδασκαλίας*, Επιμ. Β. Αποστολίδου, Β. Καπλάνη, Ελ. Χοντολίδου, Έκδ. Τυπωθήτω - Γ. Δαρδάνος, Αθήνα 2000, σσ.161-168, 323-333.
- Παγανός Γ., *Η Νεοελληνική πεζογραφία, Θεωρία και Πράξη*, Έκδ. Κώδικας, Αθήνα 1983.
- Παπαλεοντίου Λ., «Ψηφίδες. Ο έρωτας της απουσίας», στο *Ακμή*, Λευκωσία 1994, σσ.531-535. [«*Ο σημερινός μέσος αναγνώστης δύσκολα θα μπορούσε να γοητευθεί από, ή να ταυτιστεί με, τις δύο ρομαντικές ή μεταιχμιακές φυσιογνωμίες, οι οποίες βρίσκονται πολύ μακριά από τα «ιδεώδη» της εποχής μας. Από την άλλη, όμως, η συγγραφέας νιώθει την ανάγκη να διευκρινίσει ότι τα μυθιστορήματά της βασίζονται περισσότερο στη φαντασία παρά σε ιστορικές μαρτυρίες ή σε βιωμένα περιστατικά*»].
- Quataert D., *Η Οθωμανική αυτοκρατορία, Οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922*, Μετάφρ. Μ. Σαρηγιάννης, Έκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σελ.543.
- Σαραϊντάρικαν Τ., *Η κρυμμένη δόξα του εσωτερικού ανθρώπου*, Έκδ. Πνευματικός Ήλιος, Αθήνα 1988, σελ.161.

- Σβολόπουλος Κ., *Η ιστορική εξέλιξη της διεθνούς κοινωνίας*, Έκδ. Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη 1993, σελ.45.
- Σταυρινίδης Ν., *Μεταφράσεις Τουρκικών Ιστορικών Εγγράφων, αφορώντων εις την ιστορίαν της Κρήτης*, Τόμος Γ', Έκδ. Δήμος Ηρακλείου, Ηράκλειο 1978, σελ.543· βλ. για παράδειγμα «Εξισλαμισμός», σελ.80 [1282] / «Εξισλαμισμοί» σελ.217 [1492] / «Φερμάνιον δια την αποστολήν και πώλησιν των αιχμαλώτων Σπιναλόγκας», σσ.436-437 [436].
- Sugar P., *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από Οθωμανική κυριαρχία, 1354-1804*, Τόμος Α', Μετάφρ. Π. Μπαλούζη, Έκδ. Σμίλη, Αθήνα 1994, σσ.41, 125.
- Teofilaktidis A., *Türkçe – Rumca Sözlük, Λεξικόν Τουρκο-Ελληνικόν*, 1960, σελ.543.
- Τζιόβας Δ., *Μετά την αισθητική. Θεωρητικές δοκιμές και ερμηνευτικές αναγνώσεις της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Έκδ. Γνώση, Αθήνα 1987, σσ.223-258.
- Τσακνιάς Σπ., «Ανόσιος νόστος», στην Εφημ. Το Βήμα, Κυριακή 18 Οκτωβρίου 1989. [*Η αλληλογραφία των δύο χαμένων αδελφών, που δεν παρατίθενται αυτούσια αλλά εντάσσεται μέσα στον τριτοπρόσωπο αφηγηματικό λόγο – μολονότι με έντεχνους γραμματικούς ελιγμούς ανοίγονται πόροι για ν' ακουστεί η φωνή των επιστολογράφων – είναι μια εκπληκτική ακροβασία ανάμεσα στη συγκίνηση και τον αυτοέλεγχο.*]
- Τσατσούλης Δ., «Μυθική αφήγηση και λογοτεχνία», στην Εφημ. Το Βήμα, 20 Αυγούστου 1995, Νέες Εποχές-Βιβλία, σελ.8.
- Φραγκουδάκη Α., Δραγώνα Θ., *Τι είναι η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, Έκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.
- Χατζηβασιλείου Β., «Το μυθιστόρημα ανάμεσα στο θρύλο και την ιστορία»: Ρέας Γαλανάκη «Ο βίος του Ισμαήλ Φερικ πασά. Spina nel cuore. Μυθιστόρημα», στο *Εντευκτήριο*, Τεύχος 9, Θεσσαλονίκη 1989, σσ.116-117. [*Η Ρέα Γαλανάκη μπήκε δυναμικά στην παραγωγή της νεότερης πεζογραφίας μας. Έδωσε έναν τόνο αμεσότητας στην ιστορία και τον θρύλο και παράλληλα έδειξε ότι μια τέτοια οικειότητα μπορεί κάλλιστα να είναι ζητούμενο της λογοτεχνίας που στηρίζεται στη δημιουργική φαντασία και την επινόηση, αγνοώντας εκ πεποιθήσεως την προσωπική εμπειρία.*]
- Χατζηφώτη Ι., «Ποιος τίναξε το Αρχάδι», στο *Ιστορία*, Τεύχος 296, Έκδ. Πάπυρος, Αθήνα 1993, σσ.6-8.
- Χρηστάκης Γ., Πατεράκης Γ., *Η Κρήτη και η ιστορία της*, Έκδ. Καλέντης, Αθήνα 1995, σσ.145-147.
- Χριστοδουλίδου Λ., «Ιστορία και Νόστος στο Βίος του Ισμαήλ Φερικ Πασά της Ρέας Γαλανάκη», στο *Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο, Θεωρείο*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τεύχος 1, Οκτώβριος 2005, σσ.62-73. [Προσιτό ηλεκτρονικά από την ιστοσελίδα: http://www.rhodes.aegean.gr/ptde/revmata/issue1/12Cristod_OK.pdf].

